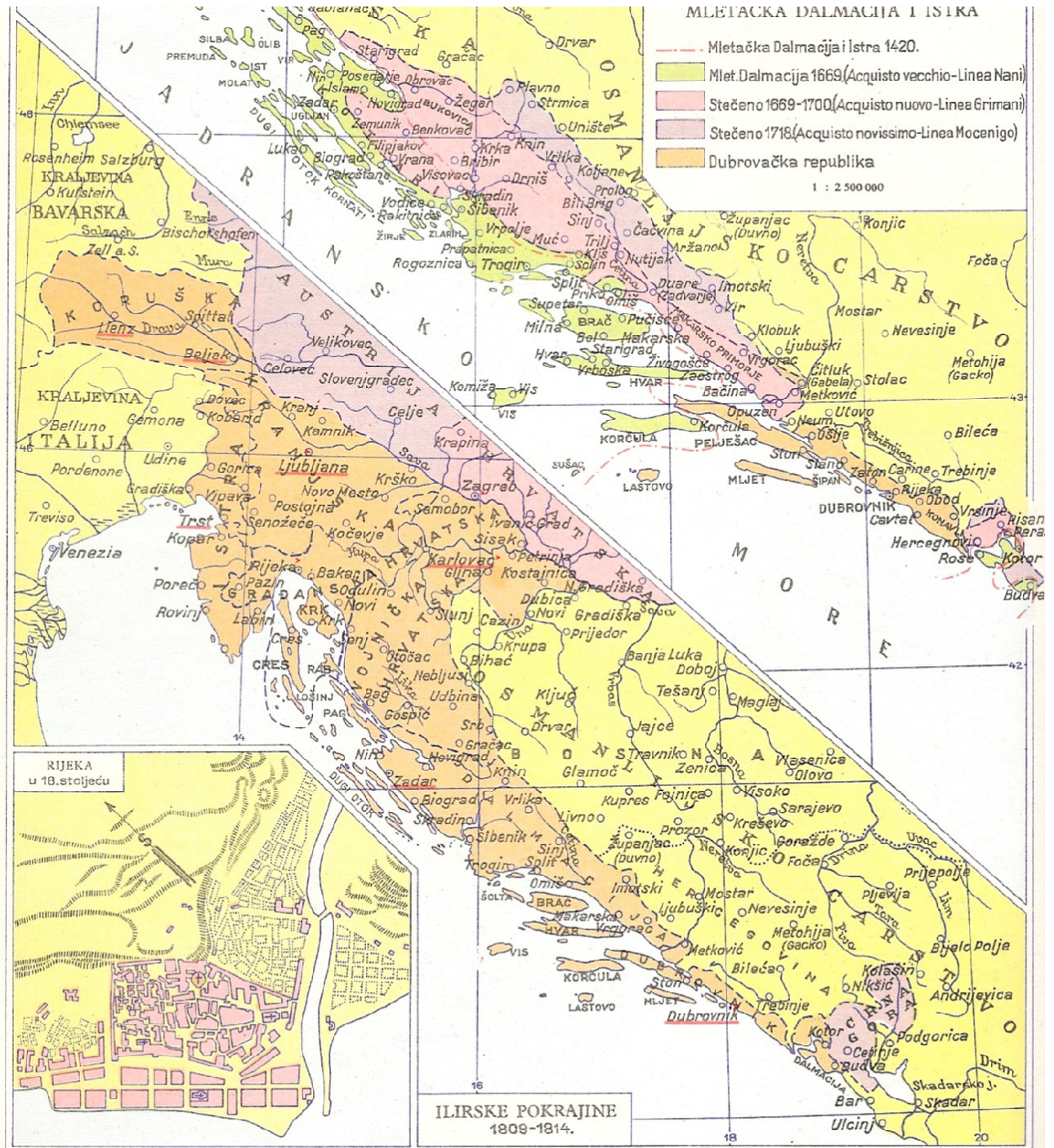

TEMA 1

STERGAR: TEMA 1- Hrvaške dežele in Francozi - od francoske revolucije do ponovne avstrijske zasedbe Ilirskih provinc

ILIRSKE PROVINCE 1809-1813

▮ **Šidak: Hrvaške dežele v času francoske vladavine (1805-1815)**

◆ *Vojna tretje koalicije (1805)* proti Napoleonu se konča z **mirom v Požunu oz. Bratislavi 26. 12. 1805**. Avstrijsko cesarstvo je s tem mirom izgubilo vse teritorialne pridobitve, ki jih je pridobilo leta 1797 po **propadu Beneške republike** (opomba iz zapiskov: Francozi so torej l. 1805 dobili Dalmacijo, Benečijo in Beneško Istro).

◆ Istro in Dalmacijo so Francozi l. 1806 pripojili k **Italijanskemu kraljestvu**, ki je imelo sedež v Milanu. S svojim »centrom« pa Istra in Dalmacija nista bili neposredno povezani, kajti

Avstrijci so imeli v svojih rokah Trst s Posočjem in današnje Slovensko Primorje.

◇ **Problem Boke:** Avstrijske oblasti so zapustile **Boko** konec februarja 1806. Še preden je uspela tja po kopenski poti priti francoska vojska, so jo zasedli **Rusi**. Rusi so s pomočjo cetinjskega vladike (op.: vladika je pravoslavni izraz za škofa) Petra I. že na začetku marca 1807 zavladali nad Kotorjem in celo Boko. S tem so zadali težak udarec Napoleonovim strateškim idejam, vprašanje Boke pa je postalo eno najbolj perečih in delikatnih v tedanji mednarodni politiki. Posledica je bila tudi **francosko vkorakanje v Dubrovniško republiko – 26. 5. 1806**. Tako je bila poslej tudi usoda Dubrovniške republike odvisna od odnosov med velikimi silami. Francoski napadi na Boko so bili sprva neuspešni. Rusi so celo razširili svojo oblast in zavzeli otoke Vis, Korčulo in Brač in si zagotovili premoč na morju, ki je segala skoraj do Istre. Vprašanje Boke sodi v **Vojno četrte koalicije (1806-1807)**, kjer so stali Rusi, Prusi in VB proti Francozom. Šele **julija 1807 z mirom v Tilsitu** so Rusi poraženi in primorani prepustiti Boko in ostala oporišča na Jadranu Francozom. Dokončen umik Rusije povzroči tudi dokončno **ukinitev Dubrovniške republike 31. 1. 1808**. Bivša Dubrovniška republika, vključno z Boko in Grbljem, pa je bila podrejena posebnem glavnem providurju.

◇ Francoske posesti na **vzhodni** obali Jadrana so torej sestavljala **tri** upravno ločena področja, ki so bila neposredno priključena Kraljevini Italiji.

1. **Istra:** politično in ekonomsko z njo upravlja prefekt s sedežem v **Kopru**. Dotedanja administrativna delitev pa je zamenjana s **kantonalno ureditvijo** na čelu z **delegati** in enim **centralnim svetom** (Consiglio generale). Svet se je prvič sestal v Kopru marca 1808.
2. **Dalmacija:** razdeljena je bila na **štiri okrožja**, le-ta pa so bila sestavljena iz **kantonov** s katerimi so upravljali **delegati**. Vrhovno oblast je predstavljala generalna providurija v **Zadru** s šestimi oddelki (notranje zadeve, sodstvo, šolstvo, vojska, finance in računovodstvo) in generalnim providurjem kot poglavarjem celotne uprave.
3. **Južno od Neretve (Dubrovnik, Boka):** tu je vpeljana ista razdelitev na okrožja in kantone kot v Dalmaciji.

□ **rezultat:** ta upravna reforma označuje popolno prekinitev s srednjeveško tradicijo in njeno komunalno ureditvijo, ki jo vladala na bivših beneških posestih in v Dubrovniški republici v 18. stoletju. S Francozi je prišlo do nove, moderne uprave. Ukinjeni so bili privilegiji posameznikov, vpeljan je bil **Napoleonov civilni zakonik** (enakost državljanov pred sodiščem in zakonom). Ozemlje pod francosko oblastjo je prvo med vsemi južnoslovanskimi ozemlji, ki dobi moderno upravo značilno za buržoazno družbo.

◇ Ampak struktura družbe ni povsem ustrezala tem novim odnosom. Nova oblast se ni vmešavala v **kolonat** (kmetje imajo osebno svobodo, a so kljub temu navzoče močne fevdalne poteze). Kolonat so uzakonili kot privatno-pravni odnos med lastnikom zemlje in zakupnikom in ga tako pustili povsem nespremenjenega. Spremenili so zgolj položaj kmete v dalmatinski zagori, kjer ni bilo kolonata in je kmet obdeloval in živel na zemlji, ki je pripadala državi. Z zakonom iz 4. 9. 1806 je tam zemlja postala last kmeta ki jo obdeluje in državi plačuje davek v naturi.

◇ Kmalu je bil vpeljan **civilni zakonik**, **enoten carinski sistem**, k povezovanju krajev pa je pripomogla tudi **izgradnja cestne mreže** (najpomembnejša je bila **Napoleonova pot**, ki je potekala od Knina do Dubrovnika).

◇ Generalni providur in učenjak **Visko (Vincenzo) Dandolo**, ki je upravljal Dalmacijo od 3. 7. 1806 do 29. 1. 1810, se je posebej ukvarjal z **ekonomskim dvigom pokrajine**. V ta namen je potekalo pogozdovanje, izsuševanje močvirij, razvoj sadjarstva, uvedene so bile nove kulture, pripeljani pa so bili celo strokovnjaki iz Italije. Dandolo je izvajal tudi **šolske reforme**: odpiral je obrtniške šole, v Splitu pa je ustanovil poljedelsko akademijo. Ves naveden trud pa ni obrodil veliko sadov, predvsem zaradi posledic vojne in morske blokade, ki sta uničili ladjedelništvo, onemogočili morsko trgovino, vojna je terjala visoke prispevke in davke, preživljanje in prevoz vojske ipd.

◇ Z odlokom Kraljevine Italije so bile 25. 5. 1807 ukinjene skoraj vse bratovščine v Dalmaciji in Istri. To dejanje je zelo vznemirilo (predvsem bolj neizobraženo, »zaostalo«) prebivalstvo. Imetja bratovščin so bila prodana na dražbi, denar pa je šel za vzdrževanje šol, cerkev in revežev. Zaprli so tudi nekatere cerkve in samostane. Cerkev je bila podrejena oblasti, nauk vere pa je bil zamenjan z »moralnim katekizmom«.

◇ Dandolove šolske reforme: od 5. 5. 1807 je po njegovem programu ustanovljenih 23 OŠ, 8 SŠ in 2 liceja (v Zadru in Dubrovniku). Ker pa je bil program preširoko zastavljen in ker niso imeli niti tehničnih niti denarnih pogojev, od teh šol ne na koncu ne ostane veliko. Ves pouk je potekal v italijanščini (hrvaščina je izključena celo kot predmet). Dandolo poitalijančevanje Dalmacije vidi kot nujno za njeno nadaljnje napredovanje. Kljub temu, pa se tudi Dandolo hrvaščini ni mogel povsem izogniti □ dvojezični časopis »*Il regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*« (izhajajo od 12. 7. 1806 – 1. 4. 1810; urednik Bartol Benincasa). Pri časopisu je Dandolo s svojim sodelovanjem veliko doprinesel k temu, da se je hrvaški jezik začel uspešno prilagajati potrebam javnega življenja iz katerega je bil dotlej izrinjen.

◇ Za razliko od Dandola, pa je vrhovni vojaški poveljnik dalmacije **Auguste Marmont** tako vzljubil hrvaščino, da je spodbujal njeno proučevanje. Rezultat sta dve pomembni deli posvečeni »ilirskemu« jeziku: ① *Rječosložje* Joakima **Stullija** (1806) ② *Grammatica della lingua Illyrica* F. M. **Appendinija** (1808). Appendini je bil s svojo »iliromanijo« tudi predhodnik ilirskega gibanja.

◇ Kljub naštetim spremembam, ki so jih v Dalmacijo uvajali Francozi, pa **BANSKA HRVAŠKA** (o.p. ni pod Francozi) nikoli ni računala na trajno izgubo dalmatinskega ozemlja. Banska Hrvaška in sabor sta pričakovala, da bodo po mirovnih pogajanjih zopet dobili nazaj Dalmacijo in so zato l. 1807 zahtevali, da se v tem primeru »zvezno kraljestvo« (o.p. = italijansko kraljestvo) takoj podvrže oblasti bana in se preko njega zopet združi s »sveto krono« (o.p. = ogrsko krono sv. Štefana).

◇ Hrvaško-Ogrski spori: ① Hrvaški sabor je odprl tudi **vprišanje komu pripada Reka**. Hrvaška in ogrska jo obe smatrate kot integralna dela svojih državnopravnih teritorijev. Vprašanje Reke je ostalo pravno nerazčiščeno in kot tako vzrok nadaljnjih nesporazumov v hrvaško-ogrskih odnosih. ② **Leta 1807 se ponovno zaostri jezikovno vprašanje**. Ogrski sabor je zahteval, da se madžarščina uvede kot uradni jezik na Hrvaškem (s Slavonijo). To je preprečil upor hrvaških nuncijev (o.p. poslancev?), ki je prisilil ogrski sabor, da svojo zahtevo vsaj začasno umaknejo. Sicer pa na Hrvaška nič ni storila zato, da bi ustvarila močno institucionalno bazo za nadaljnji napredek nacionalne kulture. Ravno nasprotno, vsi posvetni in duhovni hrvaški velikaši na čelu s škofom Vrhovcem so denarno podprli ustanovitev Vojne akademije v Pešti. Tudi na kulturnem področju je v tem obdobju Banska Hrvaška nedejavna (izjema je delo Otiorum Croatiae liber unus iz l. 1806 Josipa Mikocizija o najstarejši hrvaški

zgodovini).

◇ V delu hrvaškega sabora in v javnem življenju družbena problematika sploh ni prišla do izraza. Kljub temu pa se je **aprila 1807** uprl srbski kmet v Sremu, ki se je želel osvoboditi podložništva – ali ga vsaj ublažiti – in je težil k spojitvi z osvobojeno Srbijo. Ta upor se imenuje **Ticanova buna**, po vodji Todoru Avramoviću. Upor je bil s pomočjo vojske zaduščen, a je kljub temu do neke mere olajšal položaj kmetov: tlaka je bila omejena, del odvezetih zemljišč pa je bil vrnjen kmetom. Od 1806 do 1809 so se vrstile vstaje kmetov tudi v sosednji Virovitiški županiji (tudi tu so si kmetje izborili nekatere olajšave).

◇ Globlje spremembe je v tem času doživel vojni sistem v **VOJNI KRAJINI** (VK je neposredno pod Dunajem). 7. 8. **1807** je bil izdan »**Osnovni zakon o Granici**«, ki je bil temelj za ves nadaljnji razvoj Krajine vse do njene ukinitve. Zemljiška posest je obdržala značilnosti pravega vojnega plena, poudarjeni pa sta bili pravici do nasledstva in dejstvo, da lastniku posesti ni moč vzeti. Čeprav je novi zakon skušal preprečiti proletarizacijo, se v njem vseeno odraža lastninska diferenciacija. V času izdaje Osnovnega zakona je Krajina že več kot 10 let sodelovala in dajala svoj »krvni davek« na različnih evropskih bojiščih. Interese dunajskega dvor so branili l. 1805, nevarnost pa je zopet zapretila l. **1809** – ko je aprila avstrijska vojska v vojni pete koalicije proti Napoleonu osvajala Istro in Dalmacijo so Turki nepričakovano vpadli v na področje karlovške Krajine in zažgali Cetin (na srečo pa je bil to osamljen primer). Zaradi upada je banski namestnik škof Vrhovac dvignil »ljudski upor« in kmalu se zbere okrog 17.000 hrvaških domobrancev, ki potisnejo Turke nazaj v Bosno (o.p. pravi ban Erdeda se je v tistem času bojeval proti Francozom v Italiji).

◇ **Vojna pete koalicije** (o.p. Avstrija + VB vs. Francija l. **1809**) je ujela Dalmacijo v stanju, ki za francosko oblast ni bilo niti najmanj ugodno. Vzroki: upor Poljičanov in Primorcev južno od Cetine, ki so ga dodatno podpihovali Rusi, so Francozi kruto zadušili – ropali so naselja in izvrševali pokole. Ko je torej v Dalmacijo l. 1809 prikorakala avstrijska vojska (ki je vsebovala predvsem krajišnike) je naletela na dober sprejem in sodelovanje prebivalstva. Z njihovo pomočjo je Avstrija do **mira v Schönbrunnu 14. 10.** zavzela celotno ozemlje do Neretve in otoke v okolici. Kljub uspehom Avstrije v teh deželah, pa na podlagi miru Istra in Dalmacija zopet pripadeta Franciji (o.p. zakaj Avstrija izgubi vsa ta ozemlja? Ker je Napoleon 5. in 6. 7. pri Wagramu porazil glavno avstrijsko vojsko). Avstrija je morala Napoleonu odstopiti tudi celotno Hrvaško južno od Save, skupaj s Karlovaško in Bansko Krajino. In tako se l. 1809 hrvaška razpolovi: Slavonija in Hrvaška severno od Save ostaneta v rokah Avstrije, Francozi pa zavzamejo Hrvaško Primorje, Karlovaško in Bansko Krajino, Gorski Kotar, Karlovac in vso Hrvaško med Kolpo in Savo. **Građanski in Vojnički Hrvaški** (o.p. tako se imenujejo zgoraj naštetih kraji; glej zemljevid!) Napoleon priklopi še sosednje dežele – **Istro, Dalmacijo, Dubrovnik, Kranjsko in Koroško** in iz teh **7** pokrajin sestavi novo **Kraljevino Ilirijo**.

✎ Francozi nato ustanovijo **Ilirske province** (7 provinc je Napoleon definiral kot politično tvorbo znotraj prostranega Cesarstva). Ilirske province je sprva sestavljalo sedem provinc, izenačenih s francoskimi departmaji: **Koroška** (s sedežem v Lienzu), **Istra** (Trst), **Kranjska, civilna Hrvaška** (Karlovac), **vojna Hrvaška** (Senj), **Dalmacija** (Zadar) in **dubrovniško-kotorska provinca** (Dubrovnik). Auguste **Marmont** je bil imenovan za **glavnega guvernerja IP**, na tem položaju ostane do končne ureditve IP l. 1811. Tudi Marmontovo vodstvo in odstop Dandolo pa nista mogla veliko doprineset k razvoju IP. Francija je bila v tem obdobju sredi številnih vojn, imela je ogromno ozemlje, a pojenjalo ji je moči in bližal se je konec in tako se

tudi v Dalmaciji ni več dalo kaj prida storiti.

Nekateri kmetje so upali, da bo prihod Francozov spremenil njihov družben položaj, žal pa so bili le razočarani, kajti tlaka in podložništvo nista bila ukinjena. Ukinjene so bile le dajatve osebne narave, patrimonialno sodstvo plemstva, plačevanje davkov pa so razširili tudi na plemstvo, ukinjena je bila cerkvena desetina. O nekih globljih družbenih spremembah so uradni krogi razmišljali šele ob propadu francoske oblasti - takrat pa je bilo seveda že prepozno.

Poleg **uvedbe moderne uprave** (ločene od sodstva) je veliko spremembo v življenje meščanov vnesla **prepoved cehov** oz. svobodo obrti. Meščanstvo to spremembo nikakor ni dobro sprejelo. **Kontinentalna blokada** je po uradnih poročilih iz l. 1811 v Dalmacijo prinesla lakoto in bedo. **Trgovina** je dobila nov pogon v prevozu bombaža iz Turčije do Trsta, tudi trgovina z žitom prek Karlovca se ni občutno zmanjšala, zastoj pa je nastopil v prometu s soljo. Po pričanjih je trgovina v celoti ugodno vplivala na gospodarski razvoj krajev v notranjosti in pospešila rast meščanskega sloja. V prid takšnem razvoju je bila tudi denarna reforma s katero se je francoska uprava l. 1810 uspela ogniti težkih posledic bankrota avstrijskih državnih financ (20. 2. 1811 je vrednost denarja padla na 1/5).

Francoska oblast se je lahko naslonila zgolj na zelo ozek krog premožnih meščanov in inteligence. Pristaši francoske oblasti so se zbirali v **prostozidarskih ložah** , ki primarno služijo kultu Napoleona. Največ članov je imela loža v Kotorju (velika je tudi loža v Splitu). Kljub temu, da so pri članih prevladovali moderni, liberalni nazori pa prostozidarske lože nič ne doprinesejo k razvoju nacionalne zavesti - v njih se ne uporablja narodni jezik (v Dalmaciji uporabljajo italijanščino in v Kotorju francoščino).

Tudi Marmontova reforma šolstva iz l. 1810 ni pripomogla k napredku narodnega jezika. Pouk naj bi po Marmontovem programu potekal v narodnem jeziku. Vsi stroški izobrazbe so bili preneseni na občine in kasneje na starše, kar je posledično prineslo pomanjkanje denarja, učbenikov in učiteljev. Zaradi navedenih razlogov so bile te šole ob propadu francoske oblasti kmalu zaprte. Marmont je želel, da bi štokavščina postala uradni jezik IP. V ta namen je poklical opata Antu Svirića, da predava ta jezik v Ljubljani. Po Marmontovi zaslugi je l. 1810 izšel tretji del velikega Stullijevega slovarja (*Vocabolario italiano-illirico-latino*). Leta 1812, ko je Marmont že zapustil IP, je pop **Šime Starčević** objavil **Novu ričoslovnicu iliričku** , ki velja za najbolj poglobljeno hrvaško slovnično delo v 1/2 19. stol. (v delu poudari čisto ikavštino in izpopolni slavonski pravopis). Le v Krajini naj bi bili Napoleonu naklonjeni širši sloji. Marmont je v tam moderniziral vojaško ureditev, krajišniki – ki so se izkazali v pohodu na Rusijo 1812 – pa so ostali pri Napoleonu tudi po njegovem padcu dobro zapisani.

◇ Sosedstvo z Napoleonovo Ilirijo se je odražalo tudi na življenju v banski Hrvaški, s katero je od l. 1809 upravljal škof Vrhovac Vrhovac je istega leta sodeloval pri pripravah »ljudskega upora«. **V Zagrebu je l. 1810 ustanovljen »glavni policijski urad« z Dorotićem na čelu**. Naloga urada je bila, da prepreči dotok neželenih vplivov iz Ilirije. Glavna nevarnost hrvaški pa je pretiła z ogrske strani. **Ogrski sabor je zopet diskutiral o uvedbi madžarščine na Hrvaško**. Sabor je sklenil, da naj se v »priklučenih straneh« (Hrvaška, Slavonija) madžarščina uvede kot predmet v vse šole in semenišča. V roku 6 let naj postane učni jezik, v roku 10 let pa naj se v celotni hrvaški in Slavoniji uraduje zgolj v madžarskem jeziku. Hrvaški poslanci so dovolili vstop madžarskega jezika v ogrske urade in učenje madžarščine v šolah. Dokončno odločitev prehiteli razpustitev ogrskega sabora 1. 6. 1812 s katerim se je začelo trinajstletno absolutistično obdobje v Ogrski in na hrvaškem imenovano pa vladarju

franciscejsko obdobje.

◇ 1813 avstrijska vojska s pomočjo prebivalstva in krajišnikov zavzame Ilirske province in tako do konca leta prisili Francoze da zapustijo hrvaške zemlje ki so bile pod njihovo oblastjo (o.p. Napoleon I. 1812 doživi hud poraz v Rusiji, l. 1813 pa se že umakne nazaj v Francijo). Dalmacija, Dubrovnik in Boka so ločeni od IP; kvarnerski otoki po cesarjevem ukazu spadajo k generalnem guberniju v Ljubljani, kamor sodi tudi Istra. Ob zavzetju prekosavskih krajev (o.p. = južno-savskih) je Vrhovac v njih takoj uvedel ogrsko-hrvaško ustavo in obnovil stare upravne oblasti. S tem dejanjem je te kraje podvrget sebi. Upravne oblasti pa so takoj uvedle ogrski sistem obdavčevanja, ki se je v marsičem razlikoval od avstrijskega (dajatve so bile nižje). Ta vrnitev na stare oblike državne uprave je bil v nasprotju s stališčem dvora, ki pravi, da vsa ozemlja pridobljena z orožjem pripadajo neposredno cesarju. Leta 1813 vladar dovoli Vrhovčevu dejanje in potrdi oblasti. **23. 7. 1814** pa se cesar premisli in objavi, da **vse ilirske dežele pripadajo cesarstvu ter da so za večno neločljive**. Županijska skupščina v Karlovcu je želela k cesarjevemu odloku dodaten tekst, ki bi obdržali ustavo kraljevine Ogrske. Cesar je odgovoril z grožnjo o izgonu kogarkoli, ki ne bo podpisal njegovega odloka. Velika večina je odlok podpisala. Istočasno je bilo reško okrožje (sem spadajo: Čabar, Ravna Gora, Fužine in Crikvenica) priključeno primorskemu guberniju s središčem v Trstu. Cesar je v južno-savske kraje na začetku leta 1815 vpeljal avstrijske zakone, uradovalo se je v Nemščini, uvedel pa je tudi visoke davke na sol in tobak. Ker je bila uprava na začetku 1815 urejena povsem po avstrijskem vzoru, so Kraljevino Ilirijo (kakor se je po novem imenoval ostanek IP brez Dalmacije) razdelili na dva gubernija. Eden gubernij je vključno s Provincialne Hrvaško obsegal celotno Primorje, Gorico in Gradiško.

◇ Banska hrvaška, ki je bila s prihodom Francozov razdeljena na dva dela, je ostala v takšnem stanju še 13 let. Šele l. 1822 se južna hrvaška zedini s severno. Zedinjenje je 1. 11. 1822 izpeljal grof Josip Maljat. Zedinjenje z Dalmacijo pa bo dosegla šele čez 150 let.

◇ Dodatek: Avgusta 1813 je Avstrija napovedala vojno Franciji, avstrijske sile pod vodstvom generala *Franza Tomassicha* pa so vkorakale v Ilirske province. Pri tem so jim bili v pomoč Hrvati v francoskih vrstah, ki so ob napadu prestopili na avstrijsko stran. Zadar je padel 6. decembra 1813 po 34-dnevnem obleganju. V Dubrovniku so vstajniki izgnali Francoze in v upanju na obnovo republike vzpostavili začasno dubrovniško upravo. 20. septembra 1813 so ga zasedli Avstrijci. Boko Kotorsko z okolico so leta 1813 zasedle črnogorske sile, ki so jo držale do leta 1814, ko jo je črnogorski vojvoda pod pritiskom avstrijskih sil 11. junija moral prepustiti Avstriji. Britanske sile so se z zasedenih dalmatinskih otokov umaknile julija 1815 po porazu francoskih sil v bitki pri Waterlooju.

Dunajski kongres je priznal avstrijsko zasedbo nekdanjih Ilirskih provinc. Leta 1816 so bile brez ozemlja Dalmacije ponovno vzpostavljene kot »Ilirsko kraljestvo«, ki je bilo uradno ukinjeno šele leta 1849, čeprav je bila že leta 1822 uprava hrvaških ozemelj podrejena Ogrski.

▯ **Vidan: Neposredni odmevi francoske revolucije in jakobinstva v južnoslovanskih zemljah**

□ Časovni okvir traja od l. **1797-1806**, ko je v hrvaške dežele prodirala »revolucija na bajonetih« (= Napoleonova okupacijska vojska).

□ Pojem **jakobinstvo** v tem članku deluje na 2 nivojih:

- ① širši pojem: za jakobica se lahko smatra že nekdo, ki **drugače misli** oz. ima drugačne poglede ali pa na primer bere Rousseauja in Voltaira.
- ② v ožjem smislu je jakobinstvo vsak **poskus demokratizacije političnega življenja**.

□ Pomembno je leto 1790, ko so v HM čutijo neposredni odmevi francoske revolucije in ko potekajo pomembni pokrajinski in narodnih zborov, ki so bili sklicani na pobudo cesarja Leopolda II. V tem času se po Evropi širijo francoski principi **svobode** in **bujenje zavesti o suverenosti naroda**, kjer pojem *natio* ni več samo atribut plemstva. Primer: Na zboru l. 1790 se kranjski deželni stanovi razglasijo za predstavnike naroda in od Leopolda II. zahtevajo večjo avtonomijo. Še več, da bi se vzpostavil pravičnejši odnos moči (da ne bi fevdalci več sami zastopali interese naroda) se l. 1790 poveča število predstavnikov meščanstva. Pride celo do predloga, da bi morali imeti tudi kmetje svoje predstavnike. **Tudi v Zagrebu želijo meščani l. 1790 večje število zastopnikov v saboru.** Dotlej je za njih govorilo plemstvo, sedaj pa so želeli zagrebški meščani sami govoriti v svojem imenu. Sicer pa je bil hrvaški sabor povsem okupiran z vprašanjem latinščine kot ustavnega jezika (niso želeli madžarščine) in ostalimi težavami, ki so jim jih povzročali Madžari.

□ Komplicirane odnose pa imajo z Madžari tudi **Srbi v Ogrski**, ki morajo odrediti pravni karakter svojih narodnih privilegijev v okviru obstoječega ogrskega javnega prava. ⇨ Na srbskem saboru v Temišvarju pride do verbalnega dvoboja med **Savo Tekelijem** in **Jakovom Sečancem**. 100 članov sabora je bilo enakomerno porazdeljenih med 4 stanove – duhovščino, plemstvo, meščanstvo in krajišniki. Do razkol pride znotraj meščanstva, kamor pripadata oba glavna akterja – Tekelija in Sečanec. Sečanec je bil »poslanec narodnjakov« in je bil kasneje blizu madžarskim jakobincem. Njegov krog se zavzema za enakost stanov po vzoru Francozov in za enakost svobode. Tekelija, ki je bil odličen retorik, pa se bori za ohranitev plemiških privilegijev.

□ Razmisleke politika in pristaša razsvetljenega absolutizma **Nikole Škrleca**, ki jih na hrvaško-ogrskem saboru v Požunu (Bratislavi) 1790/91 uporabi zagrebški župan, moramo ravno tako umestiti v kontekst novega mišljenja. V razmislekih je osnovna predpostavka samostojnost Ogrske v odnosu do Dunaja, ki temelji na njeni popolni ekonomski neodvisnosti. Škrlec je bil na saboru edini, ki je interes domovine postavil pred oz. nad interese stanov. Predlaga tudi pravno enakost plemstva in meščanstva (niti plemič niti meščan se ne smeta denarno niti osebno kaznovati brez zakonite sodbe). Njegova stališča večini udeležencev niso bila povšeči. Po Škrlecu naj bi bodoči sabor deloval na podlagi svobodne ustave svobodnega naroda (svoboda tiska, pravice meščanom, ideja o postopni svobodi kmetov ipd.).

□ Poznavalci zgodovinskega stanja ocenjujejo, da se je s sabori l. 1790/91 začel proces osveščanja, ki je kaj kmalu tudi prekinjen. V **prvi fazi** prevladuje vera v ustavno monarhijo in zmožnost delovanja znotraj legalnih institucij sistema, ki bi pripeljala do starih pravic ali pa nekih novih pravic v duhu revolucionarnih sprememb v Franciji. Vse se spremeni l. 1792, ko Avstrija stopi v vojno s Francozi kar pri ljudeh vzbudi nezaupanje v Francoze, poteka pa tudi ukinjanje saborov. Prvo fazo **legitimne borbe znotraj obstoječih institucij** zamenja **faza skrivnega izzivanja in izpodrivanja oblasti s poskusi zarot in odprte državljanske neposlušnosti**. Takšnih primerov je bilo malo. Zabeleženi so tisti v Zagrebu, Dubrovniku, Splitu in kažejo na vse večjo izoliranost posameznih nosilcev jakobinstva oz. demokratičnih idealov. Iz Francije so se tudi na Hrvaško širile ideje o uporuh in nezaupanju v vladajoče oblasti. To dokazuje zapis cesarja Leopolda, ki l. 1792 pravi, da se po Ogrski, Transilvaniji in še posebno po Hrvaški širijo knjige in napisi s katerimi se želi vzbuditi duh upora in

nezaupanje v vlado. Boj proti tej »francoski nevarnosti« je potekal po celi Evropi, še posebej v HM (od vstopa v vojno s Francijo nadalje). Uspeh HM v tem boju kaže dejstvo, da na Hrvaškem in v Dalmaciji niso obstajale zarotniške organizacije niti jakobinski klubi. O samem obsegu in naravi tajnih društev na Hrvaškem so mnenja zelo različna (zaradi pomanjkanja dokazov). I. Karaman je izčrpno analiziral **Josipa Kralja** in prišel do nekaterih novih odkritij: Kralj je bil V Zagrebu ko je postavljeno **drevo svobode** in ko se pojavi pro-francoska pesem **Paškvil**, hujskanje someščanov v Zagrebu in Varaždinu itd. Kljub angažiranosti Kralj in njegovi somišljeniki niso mogli kaj dosti spremeniti razmerja moči v teh konzervativnih centrih kar dokazuje dejstvo, da ni obstajala niti politična kultura, ki bi zagotovila možnost radikalnih preobratov.

□ **Split** je bilo na Hrvaškem in v Dalmaciji prvo mesto kjer so nezadovoljniji in uporniki s svojimi javnimi nastopi resno zamajali odnos med prebivalstvom in lokalnimi oblastmi, oz. da so oblastem onemogočili opravljanje mestnih poslov po vzoru jakobinskih klubov v srednji Evropi. Polkovnik **Juraj Matutinović** je okrog sebe zbral somišljenike in širil nevarne novotarije iz Francije – kot npr.: nove oblike obnašanja; nespoštovanje tistih na oblast; napadi na odločitve plemiškega zbora zaradi nepravilnosti in neučinkovitosti; vmešavanje v mestne posle v imenu enakosti. Vrhunec izzivanja napoči maja 1792, ko na javnih krajih postavijo 3 satire. Predrznost je bila še toliko večja, ker so se satire pojavile le nekaj dni pred praznikom zaščitnika mesta – sv. Duje, ko naj bi pravzaprav nastopilo obdobje pomiritve in zблиževanja oblasti z ljudstvom. Matutinovićevo izzivanje je naperjeno proti poslušnosti, podložnosti in spoštovanju tradicije. Proces proti Juraju Matutinoviću se začne, ker je že dve leti zapored (1791/92) preprečil javne prireditve v čast mestnega zaščitnika. Če bi Matutinović lahko še dalj časa širil takšno razpoloženje, bi se prav gotovo razvila uporniška oz. revolucionarna volja. Do tega ni prišlo, ker je moral polkovnik nujno v Benetke. Ko se je l. 1797 vrnil v Split je bilo ozračje usmerjeno izrazito proti spremembam in proti čemurkoli kar je prihajalo iz Francije. Ko je Matutinović oznanil, da bo postavil drevo svobode je podpisal smrtno obsodbo – naslednjega dne je bil ubit. Strah pred jakobinstvom je bil močnejši od vsega.

□ **Zagreb** je edino mesto v celotni Ogrski kjer je resnično stalo **drevo svobode**. V povezavi z drevesom svobode je tudi kajkavska pro-francoska pesem **Paškvil**. Obe dejanji sta bili izredno predrzni in izzivalni: najprej je bila v neki hiši na Trgu republike najdena pesem, ki govori o tem, da ni nobene potrebe, da bi se Hrvati borili proti Francozom. Slab mesec po odkritju pesmi je bilo na taistem Trgu republike postavljeno drevo svobode. Drevo svobode so postavili v noči na **Veliko noč l. 1794**. Predrzni postavljavci drevesa so izkoristili celo Marijin kip in nanj privezali drevo. Ob drevesu je bil tudi slogan, napisan v nemški gotici, s sporočilom naj živi svoboda in enakost. Jakobinskih klubov oz. društev prijateljev Svobode in Enakosti v Zagrebu ni bilo, vendar pa drevo in pesem jasno nakazujeta, da se je tudi v Zagrebu pripravljala teren za radikalne spremembe. Za dotok teh idej na Hrvaško sta možni dve poti: ① Simpatije za francoska načela svobode in enakosti odprto izkazujejo srednjeevropski jakobinci. ② Veliko število krajišnikov je bilo v času premirja v neposrednem stiku z revolucionarno propagando v Evropi. **Drevo svobode** je prišlo v Evropo iz severne Amerike, kjer se so ga prvič uporabili l. 1765 kot znak protest a zoper Angležem. To naj bi bil prostor, kjer bodo razobešene različne zahteve, karikature ipd. V času francoske revolucije so se drevesa postavljala v središčih mest, z namenom, da bi mesta olepšali. Okoli dreves so plesali in peli, kajti drevo je simbol obnove, regeneracije in je v tistem času zamenjalo verske in druge tradicionalne proslave. Improvizirano zagrebško drevo svobode (pravzaprav dolga Gabrova veja) je bilo okrašeno s »francosko kapo svobode« (jakobinsko čepico) in sloganom. Zaradi same predrznosti (drevo so postavili na veliko noč in ga privezali na Marijin kip) se zdi, da je zagrebško drevo svobode prej oddaljilo simpatizerje francoskih

demokratskih načel kakor pa pridobilo na svojo stran. Drevo je bilo hitro odstranjeno, same oblasti pa mu niso pripisovale posebne pomembnosti. Videti je, da tudi neznani akterji postavitev drevesa niso verjeli v to, da bi drevo lahko destabiliziralo stanje v mestu in ustvarilo novo politično klimo. Kar pa ne moremo reči za *Paškvil*, ki je plod skrbno zamišljene in razdelane strategije. Avtorji gre iskati v krogih hrvaških in ogrskih jakobincev. Pesem je v kajkavščini, avtor pa se deklarira za »hrvaškega Francoza« »vrednega giljotine«. Celotna pesem poskuša skriti avtorja in prikriti pravi pomen pesmi. Pesem se začne z vprašanjem: Zakaj bi se šli Hrvati bojevati proti Francozom? Francozi nudijo enakost pred zakonom, ukinitvev privilegijev, versko toleranco. Pozoren bralec bo opazi pogosto uporabo pojmov *domovina*, *pravica*, *predraga svoboščina*. Poleg družbene enakopravnosti je v pesmi poudarjen ideja obrambe domovine (svoje domovine in ne tuje!) pred nasilnim služenjem tujim interesom. Pesem je nastala na občutljivem krajiškem terenu in je zadala težek udarec avstrijskim interesom – ni večje nevarnosti od upora vojakov.

□ Drevesu svobode, Paškvilu in podobnim zarotam je napočil konec z **začetkom sojenja** ogrskim, hrvaškim in srbskim jakobincem in z usmrtitvijo **I. Martinovića** (20. 5. 1795). S političnim samomorom **Josipa Kralja** (4. 2. 1795) je izginil osrednji člen zarotniške organizacije na Hrvaškem in v Slavoniji, ki je rešil mnoge – za nas anonimne – jakobince. S tem se je zaključila najpomembnejša faza družbenih in političnih pretresov na današnjem južnoslovanskem prostoru.

□ Ideja nacionalne suverenosti, pravica do samoodločbe in nujnost družbenih sprememb se po izbruhu francoske revolucije utrdijo v iniciativah posameznikov in manjših skupin. Po l. 1795 jih je vse manj, morali so se pritajiti ali pa spremeniti svoje poglede na revolucijo.

□ Glede na *Pisma upravljena svim Dalmatinom* in *Dorotičev razglas Narode slavni* lahko rečemo, da ima **Dalmacija** do zloma Benetk (1797) veliko jakobincev v mestih in komunah in da so le-ti predstavljali nevarnost za obstoječo oblast.

□ Situacija v **Dubrovniki** je nejasna in polna protislovij. Uporov tam naj ne bi bilo, ker je bila DR malo periferno ozemlje, ki je mejila na Avstrijo in Turčijo, ki sta bili pripravljeni kakršnekoli nereda v republiki izkoristiti v svoj prid. Dubravnik ni trpel pristašev francoskih idej, ampak je kljub temu zaradi svoje zunanje politike in interesov vladajočih slojev marsikaj »pogoltnil« oz. »spregledal«. V DR prihaja pred francosko revolucijo do postopkov proti pojavi brezverstva, nemoralnosti in razpečevanja prepovedanih knjig kar se je vse povezovalo z delovanjem pristašev francoskih filozofskih idej. V času same revolucije pa se senat na vse načine vzdržuje direktnega napada na frankofile in jakobince ter se tudi izogiba političnim preiskavam zoper njim. Primer: Dunaj je jeseni 1797 zahteval izpraševanje podtajnika **Mara Martellinija** in njegovih somišljenikov. DB je k zadolžitvi pristopila zadržano in tudi preiskava sama ni bila preveč resna. Celoten proces je bil preložen za dve leti kajti vsak dan rasla nevarnost, da Dubrovnik napadejo Napoleonova vojska. Mnogo bolj od Martellinijevih pa so bili resni nazori **Tome Basiljevića – Basseglja**, frankofila in jakobinca, ki povsem verjame v nujnost revolucije. S svojimi someščani je prihajal v spore (Dubrovčani so težko sledili njegovim pogledom na prihodnost), živel je precej izolirano in pisal v francoščini. Tragične je, da je Basiljević umrl v Dubrovniku 15. 7. 1806 – le nekaj dni po tem, ko so v Dubrovnik vkorakala čete generala Lauristona.

□ Strah pred Napoleonovo »nepremagljivo« vojsko je prisilil Dunaj, da je po štirih letih zopet sklical hrvaški sabor. **Sabor**, ki je začel zasedati **23. 10. 1796**, naj bi prinesel odločitve v zvezi z nujnimi vojnimi pripravami. Ob začetku zasedanja so se v Zagrebu na štirih različnih

mestih pojavile nove kajkavske politične pesmi. Ena izmed njih je *Fama volat* oz. »famozni libelus«, ta uporniški spis ima nalogo vznemiriti vse prebivalce mesta in okolice in vplivati na odločitve sabora. V nasprotju s *Paškvilom* je bila *Fama volat* izrazito proti-francosko usmerjena pesem, ki se direktno obrne na plemstvo in duhovščino in jih opozori pred francosko nevarnostjo, ki je večja če delujejo nesložno. *Fama volat* poziva k služenju kralju in k slogi pred skupno francosko nevarnostjo. Želi, da se mobilizirajo vse moči na Hrvaškem in da se na ta način pokaže zvestoba kralju in obenem reši HM pred Francozi. Obramba HM pomeni tudi ohranitev privilegijev plemstva in duhovščine, a pesem jih tudi resno opozori naj manj izkoriščajo svoje kmete, kajti kmetje bi se lahko uprli in prestopili na francosko stran. Ton je ironičen in sarkastičen do plemstvu in duhovščine in zato pesem daje vtis kot da bi bila napisana v imenu ozaveščenega meščanstva. Zdajšnje mnenje je, da je pesem pametna poteza Dunaja, ki želi čim bolj prepričljivo naslikati skupno nevarnost pred Francozi in tako vplivati na sabor. Objava pesmi je bilo taktično zelo dobra in uspešno dejanje.

□ Zaključek: kljub temu, da je bilo neposrednih odmevov francoske revolucije in jakobinstva v južnoslovanskih deželah malo, ne smemo nikakor zanemariti njihov pomen. O sami važnosti in »nevarnosti« le-teh konec koncev priča tudi močna proti-francoska propaganda. Spremljanje revolucije z razdalje je omogočilo vključitev v tokove modernizacije družbe in njenih institucij, kar se je odvijalo v celotni Evropi. Tako lahko potrdimo predpostavko, da je spremljanje revolucije z razdalje za vse južnoslovanske narode presodno vplivalo na njihov nadaljnji tok zgodovine.

Tema 1: Zwitter, Fran: Francuske revolucionarne ideje u zapadnim jugoslovenskim zemljama u vreme francuske revolucije i Napoleona I

V času, ko se je v Franciji začela revolucija, je bila Avstrija v veliki krizi. V zunanji politiki je dosegla določene vojaške uspehe proti Turčiji, vendar pa je z Rusijo nista uspeli zlomiti. Istočasno pa je Prusija pripravljala napad na Avstrijo.

Reforme Jožefa II so povzročile upor v Avstrijski Nizozemski (današnja Belgija), kjer se proti

avstrijskem absolutizmu borijo tako zagovorniki starih privilegijev kot francoske revolucije. Upor pa se je pripravljala tudi na Madžarskem. Takšne so bile razmere v katerih se je Leopold II (1790-1792) odločil za spremembo zunanje politike: zblížal se je s Prusijo, mir v Svištovu s Turčijo 1791.

Notranja politika: dejstvo je, da so bile mnoge terezijansko-jožefinske reforme napredne ter da glavno opozicijo predstavljajo fevdalci, ki želijo obnovo starega sistema. V Ogrski je z obnovo sistema pred Jožefom II izginil tudi nemški jezik v funkciji državnega jezika (obnovi se latinski=latinščina?), vendar začnejo počasi uvajati madžarski jezik na ozemlju celotne Ogrske (protestirajo Hrvati in nemški Sasi). Opozicija proti centralizmu avstrijske birokracije se je v nekaterih pokrajinah med drugim odražala tudi kot zainteresiranost za nenemške jezike. Tudi v zahodnih pokrajinah Monarhije se kaže tendenca, da fevdalci (=zemaljski stalež?) prevzamejo upravo in sodstvo v svoje roke. Pri tem se poslužujejo terminologije francoske revolucije in trdijo, da so predstavniki naroda, ter da je država nastala na temelju dogovora med vladarjem in narodom. Na drugi strani pa imamo pristaše jožefinizma, ki želijo v stanovih (stalež?) videti predstavnike meščanstva in kmetov.

Zaradi radikalnih tendenc ogrskega sabora Leopold II ustreže ogrskim Srbom (ki se bojijo neomejene oblasti ogrskega plemstva) ter leta 1790 skliče Temišvarski sabor ilirskih narodov (pravoslavni Srbi in Romuni), kjer imajo Srbi vodilno vlogo. Temišvarski sabor:

- ni revolucionarna skupščina;
- ne pojavljajo se protiaavstrijska stališča ter tipične ideje francoske revolucije;
- skliče ga kralj;
- predseduje mu kraljev zastopnik baron Schmidfeld;
- sestavljajo ga po 25 predstavnikov duhovščine, meščanov, vojakov in plemičev.

Poleg umirjenih nasprotnikov (višja duhovščina, plemiči, menihi=klauderji?) je v Srbiji delovala tudi skupina »nacionalistov« (nižja duhovščina, meščani in vojaki), ki želi v sporazumu s Schmidfeldom poseben teritorij ločen od Ogrske (Banat – Leopold II zavrne), posebno pisarno zadolženo za Srbska vprašanja na avstrijskem dvoru (obstaja od 1791 do 1792), ter da se v primeru ukinitve Vojne krajine, za graničarje? ustvari posebna organizacija. Kranjski stanovi? marca 1790 zahtevajo ukinitve prve jožefinske reforme, ki se nanaša na davčno in urbarialno? regulacijo Jožefa II (dohodek kmetov se oceni v denarju, pri čemer kmetu ostane 70% prihodka, 17% fevdalcu, 12%državi); prenehale pa bi se tudi vse obveznosti v naturi in tlaki brez kakršnihkoli odškodnin. Do ukinitve prve jožefinske reforme pride že maja 1790, kar povzroči med kmeti veliko nezadovoljstvo, ki privede do uporov. Center upora je bil slovenski del Štajerske ter Dolenjska, sodelovalo pa je nekaj tisoč kmetov. Upor je bil zadušjen konec julija 1790, vendar pa za razliko od prejšnjih uporov ni prišlo do smrtnih obsodb proti upornikom (zasluga Leopolda II).

Leopold II je pozval vse stanove, da povedo svoje mnenje o obnovi stanovske ureditve ter sporočijo svoje prošnje in pritožbe. Kot rezultat tega poziva so nastale spomenice posameznih pokrajin – za Kranjsko jo je napisal Linhart: kritika jožefinskih birokracije, brani privilegije plemstva, vendar zelo malo kritizira druge vidike jožefinskega sistema (Linhart naj bi napisal spomenico po diktatu in naj ne bi odražala njegovega mnenja). Obstajajo tudi drugi elaborati kranjskih plemičev, ki so veliko bolj radikalni: ukinitve splošne šolske obveznosti ter svobode tiskanja, predvsem o verskih vprašanjih (že pod vtisom novice o revoluciji v Franciji). Stališče Žiga Zoisa se leta 1789 (pod vtisom Francoske revolucije, kmečkih uporov, mogoče tudi zaradi Linhartovega vpliva) spremeni iz fevdalističnega v kmetom bolj naklonjenega. Zois ni nikoli postal frankofil vendar je že v obdobju reakcije v Avstriji leta 1793 izrazil mnenje, da bo cesar Franc s svojo politiko naredil več škode kot koristi.

O širši politični razgledanosti lahko govorimo le pri plemstvu in duhovščini, ki so proti francoski revoluciji, nikakor pa ne moremo govoriti o razgledanosti pri malomeščanstvu. Na drugi strani pa imamo posameznike, ki že pripadajo kapitalistični buržoaziji (odvetniki,

zdravniki, novi državni uradniki in oficirji). Njihovo mnenje odražajo nekateri takratni časopisi, ki najprej gledajo na francosko revolucijo s simpatijo (objavijo: pesem o padcu Bastilje; Deklaracijo o človekovih in državljskih pravicah), po letu 1789 pa izražajo do nje negativno stališče (verjetno gre za vladni ukaz). Glavni predstavnik upora proti stanovski reakciji je bil ljubljanski odvetnik J. Lukman, ki raziskuje zlorabe fevdalcev na Kranjskem. Napisal je 3 spomenice v katerih predlaga ustanovitev komisije za reševanje kmečkih vprašanj. Proti njemu nastopajo kranjski fevdalci in kranjski stanovi, ki trdijo, da Lukman poziva k vstaji.

Začetki slovenskega narodnega preporoda segajo 20 let pred francosko revolucijo, pa tudi kasneje predstavniki preporoda niso nujno zagovornik francoske revolucije. Preporod je v bistvu kulturno gibanje (slovnica, zgodovina, jezik). Linhart je napisal edini politični tekst (1791 leta) pred smrtjo Leopolda II, kjer pravi, da predstavljajo Slovani večino prebivalstva Avstrije, da je treba pretehtati kaj pomenijo Slovani Avstriji ter kaj lahko še postanejo. V obdobju do smrti Leopolda II so francoski revoluciji vedeli nekaj tisti, ki so brali časopise, zelo verjetno pa so nekaj vedeli tudi kmetje, vendar pa dokazov o direktnih povezav s Francijo. Lukmanovo delovanje v prid kmetov ima značaj pravnega boja, spomenice pa naslavlja direktno na Leopolda II, čeprav nasprotniki trdijo, da pripravlja vstajo. Lukman je sicer pod vtisom francoske revolucije vendar meni, da se da cilje francoske revolucije doseči s temeljitimi reformami in brez nasilja.

Na ozemlju celotne takratne Avstrije imamo na eni strani imamo tabor stanovske opozicije, ki bi želela, da se vzpostavi vsaj stanje pred terezijansko-jožefinsko reformnim obdobjem. Obstaja v vseh državah, najmočnejša pa je na Ogrskem in na Hrvaškem. Njihovo stališče je nastrojeno proti francoski revoluciji, čeprav občasno govori o »narodu«, ki je sklenil dogovor z vladarjem ter da ta narod predstavlja plemstvo.

Na drugi strani so prejšnji privrženci Jožefa II, ki želijo vsaj v neki obliki spet uvesti davčno in urbarialno regulacijo, s čemer bi kmetje gospodarjem plačevali obveznosti le v denarju. V sistemu Jožefa II (zagovornik absolutistične morarhije s katero upravlja birokracija, ublažen fevdalni sistem, katoliška cerkev je še vedno državna cerkev) obstajajo določene podobnosti s francosko revolucijo, vendar pa so razlike večje kot podobnosti. Po smrti Jožefa II prihaja do novega jožefinizma: ni več za ukinjanje stanov, temveč za njihovo modernizacijo – v **županijske** skupščine Hrvaške in Ogrske bi prišli tudi kmetje in meščani. Leopold II je z njimi vzdrževal vezi predvsem zato, ker je upal, da bo s pomočjo predstavnikov meščanov in kmetov onemogočil opozicijo (plemstvo).

Navdušenje nad francosko revolucijo sicer obstaja, vendar je zelo sporadično.

Leta 1792 je prišlo do spremembe političnega sistema (smrt Leopolda II, francoska revolucija, vojna Avstrije proti Franciji). V notranji politiki Avstrije govorimo že o predmarčnem obdobju (glavna osebnost cesar Franc). V zahodnih pokrajinah se reforme Jožefa II večinoma ohranijo (z izjemo najradikalnejših), v upravi odloča birokracija, medtem ko so na Ogrskem (vključno s Hrvaško) reforme Jožefa II ukinjene in se obnovi avtonomija sabora.

Spremenila se je tudi vladajočih (**vladajuča**) ideologija: zdaj ni več nevarna konzervativna opozicija reformnega obdobja (monarhi, plemiči, stanovi), nevarni so predvsem tisti, ki se v svojih pogledih na državo in družbo preveč nagibajo k francoski revoluciji. Policija dobiva vedno več pristojnosti (cenzura). V nastali situaciji novi jožefinci ugotovijo, da njihove ideje niso uresničljive – en del postane pasiven, medtem ko drugi del preide v ilegalo in šele s tem se pravzaprav začne gibanje privržencev francoske revolucije v Habsburški monarhiji.

Prvo poročilo o naklonjenosti prebivalcev jugoslovanskih pokrajin do idej francoske revolucije sega v leto 1790, ko so graničarji (ki so dušili vstajo v Belgiji) v pismih izražali navdušenje nad francoskimi idejami o svobodi. Situacija se je ponovila po letu 1792, ko je Avstrija vstopila v vojno s Francijo (dezertacije - predvsem hrvaških vojakov). Neznani Srb, ki je živel na Dunaju, je leta 1794 napisal spomenico, v katerem izraža razočaranje ogrskih

Srbov po Temišvarškem zboru in ukinitvi Ilirske dvorne pisarne. Osvobodite pričakuje s strani Francozov in od Madžarov ali Avstrijce, na osnovi česar sklepamo, da ni pripadal skupini Martinovičeve zarote. Martinovičeva zarota je najpomembnejše gibanje v duhu francoske revolucije v takratnih Ogrskih pokrajinah. V njej so sodelovali tako Srbi kot Hrvati. Ignjat (Ignacij?) Martinovič (srbskega porekla, profesor matematike in fizike, dvorni kemik) se v obdobju vladavine Leopolda II zavzema za uvedbo predstavnikov kmetov in meščanstva v Ogrski sabor; polemizira proti ogrski stanovski opoziciji; pri Leopoldu II se zavzema za izpeljavo pozitivnih reform brez nasilja ameriške in francoske revolucije. Član zarote je bil tudi Hajnoši, ki je bil podžupan Srema, zavzema pa se za deokratizacijo »komitatskih skupščin«. V obdobju Franca II, reformne ideje ne popuščajo zato se Franc vedno bolj naslanja na duhovščino in ogrsko plemstvo, s čemer jožefinci izgublajo svoj vpliv, kompetenca policije pa j vedno večja.. V nastali situaciji nastane ilegalna demokratska zarota. Martinovič (ni več dvorni kemik) ustanovi 2 organizaciji: Društvo reformiranih (za odcepitev Ogrske od Avstrije; ogrski sabor bi sestavljali 2 komori – ena za plemstvo, druga za meščane in kmete) in Društvo svobode in enakosti (bori se za končni cilj demokratične revolucije). Ogrsko bi organizirali kot federativno državo, glede na jezik prebivalstva: ožja Madžarska, Ilirija (od Dalmacije, Hrvaške, Slavonije), Slavonica (slovaške oblasti) in Valachica (romunske oblasti). V zaroti, ki šteje približno 300 članov, sodelujejo predvsem neplemiči. Po odkritju zarote sledijo aretacije in sodni procesih (za 42 zarotnikov) na katerih obsodijo 18 zarotnikov na smrtno kazen (usmrtijo jih le 7 – med njimi so Martinovič in Hajnoši).

Med prve dokaze o prisotnosti privržencev francoske revolucije štejemo revolucionarno pesen v hrvaščini ter drevo svobode v Zagrebu. Delovalo pa je tudi nekaj agitatorjev. K njim prištevamo tudi Josipa Kralja. Ko so oblasti zvedela za njegove aktivnosti so ga poklicali na zagovor, vendar je Kralj še pred zagovorom storil samomor. Znano je, da so na hrvaškem delovale prostožidarske lože, vendar ni znano kakšna je bila njihova politična orientiranost. Hrvaška je imela tudi svoje jožefince, med katerimi sta bila tudi zagrebški veliki župan Škrlec in zagrebški škof Vrhovac, ki je po smrti Jožefa II preprečil obnovitev samostanov, ki jih je Jožef II ukinil (in s tem preprečil, da bi se Martinovič vrnil v frančiškanski samostan). Tako kot Škerlec in Vrhovac verjetno tudi velika večina jožefincev ni prešla v ilegalo.

Pri ogrskih Srbih je jožefinizem in razsvetljenstvo pripravilo pot idejam francoske revolucije. Centralna osebnost je bil Jakov Sečanec, znan predvsem po svojem delovanju v temišvarškem saboru. Aretiran je bil leta 1794, vendar so ga po Hajnoševi trditvi, da ni sodeloval v zaroti, izpustili.

Iz istih razlogov kot Martinovičeva zarote se oblikuje tudi krog okoli Andreasa Ridel. Skupina je imela svojo prisego, skrivni znak za prepoznavanje, pisali so brošure, pesmi ... Organizacija je bila razkrita 1794 – sledile so prve aretacije. Ker takratno avstrijsko civilno pravo ni poznalo smrtne kazni so člane obsodili na dolgoletne zaporne kazni (Ridel je dobil 60 let). Edini zarotnik iz slovenskih pokrajin je bil grof Hoenvart, ki je v zameno za informacije o Ridlu, bil predčasno izpuščen iz zapor. Tudi med predstavniki slovenskega narodnega preporeda je bilo nekaj pristašev francoske revolucije: Martin Kuralt (Linhartov prijatelj, knjižničar v Lvovu, kasneje nekaj desetletij interniran po različnih samostanih); dokaj aktivni so bili na Štajerskem; podatki za Koroško so skopi; v Ljubljani je živel nekaj članov nekranjskih prostožidarskih lož – krog je verjetno podoben tistemu, ki ga je Lukman predlagal cesarju Leopoldu II za reševanje kmečkih pritožb. V Ljubljani je torej obstajal krog ljudi, ki se ni strinjal z vladajočim sistemom, ni pa dokazov, da so prešli v ilegalno delovanje. Kakšno je bilo Linhartovo mnenje se ne ve, politično sumljiv je postal avstrijski oblasti šele v trenutku njegove smrti, ko je odklonil duhovnika. Zaradi tega dejanja so oblasti prepovedale komemoracije.

Aktivnost Žige Taufererja je ostala neznan dunajskim in ogrskim jakobincem, šele sedaj postaja njegova vloga bolj jasna. Baron Žiga Tauferer je izhajal iz ene izmed najuglednejših

kranjskih družin. Rojen je bil v Ljubljani, vojsko je služil v Vojni krajini, kasneje pa se je ukvarjal s trgovino (ki ni ravno cvetela, nekaj časa je zaradi obtožb preživel v zaporu). Leta 1794 se je odpravil z Dunaja, v Ljubljano, kjer je zaprosil potni list, vendar je kasneje prečkal avstrijsko-beneško mejo brez njega. Na zahtevo Robespierrovega mlajšega brata je v Genovi prevedel italijanski tekst (avtor dela verjetno Leskovič, ki je živel v Trstu in je bil beneški državljani) v francoščino o **revolucionisanju** nekaterih avstrijskih dežel. Tauferer je med drugim sam sestavil spomenico, za katero sta vir tako poročila avstrijskih vohunov kot tudi originalnem tekstu v francoščini (datiranemu 16.6.1794). Temelj njegove spomenice je dejstvo, da v Vojni krajini živi oboroženo in nezadovoljno prebivalstvo. Tauferer se ponudi, da organizira v Vojni krajini (prišel bi pod pretvezo, da je trgovec z lesom iz Španije) vstajo, ki bi se z avstrijsko-turške meje razširila na celotno Vojno krajino in sosednje države. Zaradi vstaje bi morala avstrijska vojska uporabiti del sil, ki se sedaj bori proti Francozom za zadušitev vstaje. Spomenice je sicer prišla v Pariz, vendar pa odgovora ni bilo (verjetno povezano s padcem Robespiera). Med 1794 in 1795 Tauferer sodeluje v bojih na italijanski fronti (proti Avstrijcem) in kot tolmač pomaga pri sporazumevanju z avstrijskimi dezertarji. 28.7.1795 poda predlog generalu Kelermanu o formiranju enega **frajkora**, ki bi ga sestavljali prostovoljci in dezertarji. Financirala bi ga skupina trgovcev iz Genove. Skupino naj bi sestavljalo približno 600 ljudi madžarske, hrvaške in poljske narodnosti ter 200 Italijanov iz Piemonta in Lombardije. Te skupine so verjetno delovale zunaj redne francoske vojske, njihova naloga pa so bile predvsem partizanske akcije proti Avstrijcem ter propaganda v stiku z avstrijskimi vojaki. Glede na to, da so bile dezertacije v avstrijski vojski med letom 1794 in 1795 masovne je bil ta načrt veliko bolj realen kot pa spomenica. Novembra leta 1795 Tauferer pristane v avstrijskem ujetništvu, ki vzbudi veliko zanimanje na Dunaju, kamor ga transportirajo pred vojaško sodišče. General Šerer (FR) je sicer vztrajal, da se ga izroči Francozom, vendar pa v francosko vodstvo ni pokazalo pretiranega navdušenja nad idejo. S tem je bila Taufererjeva usoda zapečaten. V preiskavi ni Tauferer nikogar kompromitiral (omenil je le osebo, ki je že bila obsojena). Obsodba se je glasila odvzem plemiškega naslov ter smrt z obešanjem (kazen izvršena 24.5.1796). Taufererjevi motivi so bili očitno ideološki – formirala ga je **loža** in navdušenje nad francosko revolucijo.

V trenutku Taufererjeve smrti je bila situacija na italijanski fronti že spremenjena – 1796 je francoska vojska pod Napoleonovim poveljstvom doživela veliko zmag, marca 1797 pa so Francozi že prestopili italijanske meje. Center vojske je prodiral čez Koroško v severno Štajersko, desno krilo pa od Gorice čez Ljubljano v južno in centralno Štajersko. 18.4.1797 je v Leobenu sklenjen preliminarni mir, po katerem so se francoske enote umaknile iz starih avstrijskih pokrajin in se skoncentrirale v Furlaniji. To je bila edina okupacija slovenskih pokrajin s strani vojske francoske revolucije ter edini primer, ko je Napoleon (poveljeval je eni izmed armad) bival (potoval je čez Goričko in Koroško ter ob vrnitvi čez Ljubljano in Trst) v kakšni izmed pokrajin bivše Jugoslavije. Med nekajtedensko okupacijo lahko iz Napoleonovih razglasov razberemo, da ni načrtoval večjih sprememb ter da je nameraval obdržati stare zakone. Za Kranjsko je imenoval »centralni gubernij«, ki so ga sestavljali Lukman, trije člani iz predlagane komisije za reševanje kmečkih pritožb (prostožidarji), prisotnih pa je bilo še nekaj drugih članov (članek ne specificira kateri drugi člani naj bi to bili), ki so morali priseči, da bodo izpolnjevali ukaze francoske republike. Magistrat mesta Ljubljane se spremeni v »**municipaliet**« (mestni?/mestna uprava), ki dobi nove člane. Prebivalstvo okupiranih krajev je najprej pod vtisom protijakobinske propagande, vendar so kmalu ugotovili, da so Francozi korektni. Iz arhivskih virov izvemo, da sta 2 komisarja Italijanske republike leta 1797 podala predlog »Centralnemu guberniju«, da se Goriško-Gradiščanska priključi njihovi republiki vendar je bil predlog z ogorčenostjo zavržen. Največje mesto v okupiranih pokrajinah je bil Trst, kjer so se frankofili zbirali, organizirali manifestacije, vendar so frankofili še vedno predstavljali manjšino.

V prvem členu tajnih klavzul preliminarnega mira v Leobenu (18.4.1797), je bila Avstriji priznana kot kompenzacija za teritorialne izgube, večina ozemlja Beneške republike (v vojni nevtralna), predvsem beneška Istra in Dalmacija. Dopolnilo je ostalo tajno vse do mira v Campo Formiu 17.10.1797. Med tem je bila 12.5.1797 v Benetkah razglašena demokratična republika, ki se prav tako zanima za Istro in Dalmacijo (ustanovijo celo poseben »dipartimento« za stike u omenjenima pokrajinama). Med Dalmatinci je bilo zelo malo privrženecv francoske revolucije, nekaj več jih najdemo med Dalmatinci, ki živijo zunaj Dalmacije (Benetke), zato Comitato di salute pubblica (demokratična republika) pošlje Đanluka Granjina in Anđela Kalafatija v Dalmacijo kot svoja predstavnika. Mestna aristokracija, ki se boji za svoje imetje in politični položaj, nastopi proti Francozom, demokratične beneške oblasti ne priznava niti zadnji providur za Dalmacijo. Največji vpliv na mase pa ima duhovščina, predvsem frančiškan Andrija Dorotič, ki je prišel iz Benetk in vodi propagando proti beneškim in francoskim jakobincem ter ateistom, istočasno pa zagovarja cesarja Franca kot ogrskega kralja. Garanjinu se ni uspelo izkrcati v Dalmaciji, v Splitu so ubili polkovnika Matutinovića, njegovo ženo in sodelavca, v Šibeniku francoskega konzula in njegovo ženo, zažgali so hišo bratov Garanjin v Trogirju ... Motivi množic niso bili le ideološki (dolgoletno zatiranje), meščani se bojijo kmetov.

V beneški Istri je bila situacija nekoliko drugačna. Plemstvo v mestih se boji izgube privilegijev, zato postanejo avstrofili (zavzemajo se za predajo Istre cesarju Francu kot ogrskemu kralju) – vodilna osebnost je Aostino Karli Rubi (sin Đarinalda Karlija). Nasprotujejo jim plebejsko prebivalstvo ter posamezni intelektualci in patriciji (plemiči?). Glavni demokratični agitatorji sta duhovnik Đanbatista Brati in odvetnik Nikolo Frančeski. 5.junija pride v Izoli in Koprju med nasprotniki do krvavih bojov. Beneška oblast je momentalno (trenutno) priznana, formirajo se nove občine (spopadi med plemstvom in množico, sodelujejo tudi hrvaški kmetje iz Kanafanara, vendar se meščani Koprja vseeno bojijo slovenskih kmetov). 10. junija pride v Koper avstrijska vojska, sedaj se za Avstrijo izreče tudi škof, tako da je Beneško zavzetje trajalo vsega teden dni. 30. junija vstopi avstrijska vojska v Zadar in kmalu po tem okupira celotno Dalmacijo. Avstrijska oblast vodi v Istri procese proti predstavnikom demokratičnega gibanja, v Dalmaciji pa ne priznavajo nikakršne spremembe v prehodnem obdobju. Zagrebški škof vrši pritisk na hrvaško, metropolit Stratimirovič pa na srbsko duhovščino (na osnovi tega, da je v srednjem veku Dalmacija pripadala Hrvaški in s tem Ogrski). V tem gibanju so sodelovali tudi italijanske patricijske mestne uprave ter tudi beneška Istra. Pomembno je vedeti, da patriciji vedo, da avstrijska birokracija ogroža njihovo avtonomijo ter da duhovščina ne podpira jožefinske cerkvene politike (obojim je bolj všeč ogrski sistem). Priključitvi Dalmacije Hrvaški in s tem Ogrski Dunaj nasprotuje – grof Turn ostro nostopi proti gibanju za priključitev, ki okoli leta 1802, ponikne za nekaj desetletij.

Tudi demokratično gibanje ni italijansko narodno gibanje, kar dokazujejo kasnejše aktivnosti njihovih predstavnikov – razdelijo se na 2 tabora: Garanjin in Kalafati imata pomembno funkcijo v francoski upravi po letu 1805, medtem ko Andrija Dorotič organizira leta 1809 upor proti Francozom v Dalmaciji.

V Dubrovniški republiki so bili podporniki francoske revolucije predvsem bogati trgovci, ki so sodelovali s Francijo ter nekaj plemiških družin. Za Francoze je bil Dubrovnik zanimiv, ker so preko nevtralne Beneške republike in nevtralnega Dubronika, vzdrževali vezi s Turčijo. Poleg tega je bil Dubrovnik civilizirano mesto, ki bi lahko prenašal francoske ideje sosednjim pokrajinam, kjer prav tako govorijo »ilirsko« (to je francoski odposlanec Dekorš opazil že 1793). V publikaciji iz leta 1802 (2 leti pred srbskim uporom) zasledimo, da je srbsko pravoslavno ilirsko prebivalstvo pričakovalo osvoboditev z ruske strani vendar kasneje ilirski in grški demokrati ter Francozi upajo, da bo postal Dubrovnik izhodiščna točka za uničenje (miniranje) 3 največjih monarhij. A mir v Campo Formiu in ruske zmage v Italiji preprečijo

realizacijo teh načrtov. Vendar je imela ta francoska aktivnost indirektno posledice – Rusija je pomagala pri srbskem uporu tudi zato, da ne bi prevladal Francoski vpliv.

Adam Čartoriski se je že zgodaj srečal z mislimi Scipiona Piatolia o nacionalnih posledicah ideologije francoske revolucije, kasneje je kot zunanji minister Aleksandra I leta 1806 napisal spomenico, v kateri je sklenil, da ni v Ruskem interesu ne aneksija balkanskih pokrajin južno od Save ne razdelitev drugim državam, temveč ustanavljanje manjših avtonomnih držav pod ruskim nadzorom (**sizerenitetom**) v mednarodnih odnosih – na ta način naj bi onesposobili Francoski vpliv.

Obdobje Napoleona I

V Napoleonovi politiki o JV Evropi obstajajo določene konstante, ki so pomembne za prvi srbski upor in zgodovino Ilirskih provinc. V obdobju med Tilsitom (julij 1807) in Erfurtom (oktober 1808), ko se pripravljajo načrti za razdelitev evropskega dela Turčije, smatra Napoleon za francosko vplivno območje: Bosno, Makedonijo, Albanijo, Grčijo in J Romelijo. Rusiji je pripravljen prepustiti obdonavske kneževine, S Bolgarijo, medtem ko je Srbijo pripravljen prepustiti Avstriji in nikakor Rusiji. Po Erfutu načrti za razdelitev Turčije niso več aktualni - še vedno je pripravljen priznati obdonavske kneževine kot rusko interesno sfer, J od Donave je za status quo ante (še vedno pripravljen za predajo Srbije Avstriji).

Tudi Ilirske province imajo predzgodovino (Jadransko kraljestvo), motivi francoskih teritorialnih zahtev iz leta 1806 so danes povsem jasni:

- zavarovati kopenske stike med Italijo, nekdanjo beneško Istro in Dalmacijo;
- priti do kopenske meje s Turčijo v primeru njene obrambe ali razkosanja;
- v interesu kopenske blokade onemogočiti stike Anglije z vzhodno obalo Jadrana;
- omogočiti francoskim lavantinskim trgovcem kopensko povezavo s Turčijo.

Napoleonova želi s svojo politiko Francozom omogočiti prevlado na obalah Mediterana in predvsem onemogočiti Rusiji dostop do Mediterana.

Pri francoskih teritorialnih zahtevah **nacionalni momenat** ni več pomemben: Avstriji prepustijo pokrajine, ki so bolj oddaljene od Jadrana (1/2 slovenskega etničnega ozemlja, Hrvaško S od Save), Napoleon nima več pretenzij po Srbiji.

Dalmacija in bivša beneška Istra sta med letoma 1805 in 1809 pripadale Italiji (administracija ista pred in po l. 1809), kasneje pa Ilirskim provincam. Kontinentalna meja (z Italijo) je večinoma potekala po Soči, z manjšo korekturo iz strateških razlogov v primeru, da bi se ilirske province kdaj vrnile k Avstriji.

Kljub naštetemu pa to ne pomeni, da Francozov ni zanimal jezik in nacionalnost njihovih podložnikov. Marmont in Domeniko Garanjin sta že pred l. 1809 podpirala Apendinija in Štulija, ki sta želela, da bi se na dubrovniškem kolegiju predavalo tudi v hrvaščini. Od 1806 do 1810 izhaja časopis Kraljski Dalmatin. Po drugi strani pa je providur Dalmacije Dandolo podpiral italijanizacijo Dalmacije.

Beseda »ilirski« ima v tistem času več pomenov:

1. lahko je sinonim za besedo slovanski;
2. za Apendinija (l. 1898) je to v ožjem smislu jezik Bosne in Dalmacije, torej kasnejši srbohrvaški književni jezik (v širšem smislu tudi jezik Slovencev in Hrvatov iz Hrvaške).
3. avstrijska administracije je pod pojmom natio illyrica vodila pravoslavne Srbe (oz. pravoslavne Srbe in Romune).

Francozi so se leta 1809 za razlago prosili Kopitarja. Odgovoril je, da na slovanske jugo obstajata 2 jezika: slovenski jezik obsega tudi hrvaške **kajkavce**; medtem ko drugi jezik, ki obsega vse **štokavce** lahko imenujemo tudi ilirski jezik, vendar je bolj pravilen izraz zanj srbski oziroma slavosrbski. Vodnik meni, da slovenski in srbski skupaj tvorita ilirski jezik

(ena izmed vej slovanskih jezikov).

V Ilirskih provincah (pa tudi zunaj njih) se to ime pogosto interpretira kot nacionalno (ideja o Iliriji oživiljeni) – Vodnik je samo postavil formo, ki je postala popularna, govori pa o širjenju te politične tvorbe na jugovzhod.

V nacionalnem pogledu je bila realizirana le ena reforma – Marmonov dekret iz leta 1810, ki je uvedel »la langue du pays« v OŠ in gimnazije. Dekret je bil realiziran v slovenskih pokrajinah, kjer je Vodnik pripravil učbenike, medtem ko se je v Dalmaciji obdržal italijanski jezik.

Progresivne francoske reforme (glede na prejšnjo ureditev): uprava in sodstvo preideta v državne roke; fevdalci izgubijo javne funkcije; ukinjeni so privilegiji v sodstvu, pri davkih in deloma vojaškem vpoklicu; ukinjeni so cehi.

Podporniki novega režima so bili nekateri stari jožefinci ter privrženci francoske revolucije ter nekateri trgovci, uradniki in pripadniki svobodnih poklicev, Židje, posamezni plemiči in duhovniki. Zbirajo se v prostozidarskih ložah, ki se nahajajo v večjih mestih in imajo skupaj nekaj 100 članov.

Nasprotniki francoskega sistema so: plemiči, patriciji v primorskih mestih, duhovščina, mali obrtniki v mestih (zaradi ukinjanja cehov).

Javno mnenje formirajo poleg ideoloških momentov tudi: prispevki v obdobju okupacije, visoki davki po aneksiji, vojaški vpoklic, ob morju pa tudi angleška blokada jadranske obale. Pri večini narodov v Ilirskih provincah se pojavljajo frankofili in frankofobi – napačno je mnenje, da je politična orientacija odvisna od narodnosti. Pri Slovencih narodni **preporoditelji** Francozom priznavajo zasluge za jezik, politično pa se delijo na frankofile in avstrofile. Hrvaški frankofili so nasprotniki fevdalne ureditve, medtem ko plemstvo formira »ogrsko stranko«. V Trstu je večina prebivalstva protifrancosko usmerjena; v Istri se je situacija po letu 1797 spremenila – frankofilstvo je zreducirano na manjše skupine; frankofile pa najdemo tudi v Dalmaciji in Dubrovniku.

Glavni problem Ilirskih provinc je problem fevdalnega sistema: Francozi so ukinili vse javne funkcije zemljiške gospode in vse osebne obveznosti kmetov, realne obveznosti ostanejo (tlaka, naturalne dajatve). Mnenja francoske administracije so deljena in šele leta 1813 generalni intendant Šabrol (šef civilne administracije provinc), pride do zaključka, da si je potrebno pridobiti podporo kmetov, ker si jo pri plemičih ne bodo mogli. Sledi kmečki upor na Dolenjskem ter vojna z Avstrijo. Ob evakuaciji Fuše (zadnji generalni guverner provinc) izjavi, da bi si lahko pridobili prebivalstvo samo če bi ukinili fevdalni sistem, vendar je za to že prepozno ter da bi to nasprotovalo Napoleonovi direktivi, da je potrebno čimmanj posegati med družbene razrede.

Gibanja za ideje francoske revolucije v teh pokrajinah niso masovna, tako kot so to bila v nekaterih drugih evropskih državah zunaj Francije (v tem se razlikujejo tudi od prve srbske vstaje/upora). Kljub temu pa jim pripada mesto v predzgodovini kasnejših gibanj in meščanske revolucije 1848.

□ **Zwitter: Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc**

Uvod

Članek se ukvarja z vprašanjem nacionalnega pomena ustanovitve Ilirskih provinc. Mnenja večine zgodovinarjev so si podobna: pravijo, da so bili Francozi povsod naklonjeni

narodnemu jeziku, in navajajo Vodnikovo *Ilirijo oživljeno* kot pričevanje o narodnem gibanju, ki ga je vzbudila francoska politika. Priznavajo tudi pomen, ki ga je nova ureditev teh dežel – osnovana na enakosti pred zakonom in odpravi privilegijev - imela pri nastanku sodobne narodne zavesti. Resni zgodovinarji zavračajo idejo o »Napoleonovi Jugoslaviji« in njegovem domnevnem načrtu ustanoviti narodno državo. Po drugi strani pa je nekaj piscev precej pretiravalo z »nacionalno tezo«. Z izjemo vprašanj o jeziku in upravi so ostale vidike narodnega vprašanja v Iliriji malo preučili.

● Ilirizem pred francosko revolucijo

Ilirizem je bila prva oblika jugoslovanske ideje v zgodovini, ni pa edina oblika narodne zavesti v jugoslovanskih deželah. Narodnost je stvar zavesti in volje - a činitelji, ki so določali narodno zavest med Jugoslovani sredi 18. stoletja, niso bili povsod isti.

Srbska narodna zavest se opira na srbsko zgodovinsko tradicijo (srednjeveška srbska država) in srbsko pravoslavno cerkev. Srbski narod je v 18. stol. predvsem verska enota, njegova politična vloga pa ni zato nič manj pomembna (npr. Srbi v Turčiji so važen dejavnik v vseh načrtih krščanskih sil proti Turčiji). Srbska narodna zavest je torej že obstajala, le da se precej razlikuje od sodobne – predvsem zato, ker jezikovno vprašanje ni igralo nobene vloge in ker ne obstaja nikakršen program za ustanovitev nove srbske države. Srbska narodna zavest tistega časa je **verska narodna zavest**.

Hrvaška narodna zavest tistega časa je zavest družbenih razredov, ki so zastopani v pokrajinskem saboru in ki branijo svoje privilegije pred stremljenjem centralizirajoče dunajske birokracije; ki ohranja hrvaško zgodovinsko tradicijo v upanju, da bo nekega dne celotno ozemlje stare Hrvaške zastopano v saboru. Hrvaška narodna zavest si želi ubraniti deželne privilegije, ne pa ustvariti neodvisno državo (tudi narodni jezik jih niti najmanj ne zanima) – to je **fevdalna narodna zavest**.

Pri Slovencih je reformacija ustvarila slovenski knjižni jezik in z njim tudi novo narodno zavest, ki se naslanja na **ljudski jezik** in s tem slovansko zavest. To je sicer šele zavest nekaterih učenjakov, ki jih zanima ljudski jezik. Razvoj narodne zavesti pri Slovencih se zares prične s Pohlino slovnico (1768).

Pred temi ločenimi narodnimi zavestmi pa je obstajala že neka druga, ki je imela isto osnovo, **slovanska ali vseslovanska narodna zavest**. V srednjem veku je veljalo, da govorijo vsi Slovani isti jezik in od tod izhaja pri nekaterih kronistih, popotnikih ter drugih izobražencih ta slovanska narodna zavest (17. stol. Dubrovčan Orbini napiše prvo splošno zgodovino Slovanov; Hrvat Križanić je bil največji panslavist pred 19. stol.).

Jugoslovani v srednjem veku ne znajo natančno ločiti slovanske jezike (videli so le, da so ti jeziki sorodni) in med njimi ni slovanske literature (izjema so dežele, kjer je slovanščina cerkveni jezik). Renesansa, reformacija in protireformacija rodijo nove, bolj točne ideje o sorodnosti slovanskih jezikov (rodita se slovenski knjižni jezik&slovanska narodna zavest). Omenjena velika zgodovinska gibanja pa so v Dalmaciji **ustvarila ilirsko idejo**.

Prava zgodovina ilirizma se začne v 15. stoletju, ko pride do razmaha zgodovinskih ter filoloških znanosti, vzbudi se ljubezen do antike, nastane književnost itd. V tem obdobju besedi »Ilirija« in »ilirski« **dobita več novih pomenov**, ki so bili vsi zelo pomembni za

Napoleonov čas.

Klasičen pomen: »Ilirija« in »Ilirci« zgoj kot provinca in ljudstvo iz antike. Farlatti v svoji knjigi *Illyricum sacrum* polimerizira z mnenjem, da so bili Slovani predrimsko prebivalstvo Ilirije. Naslov dela je torej treba razlagati v smislu klasicizma in nima nikakršnega nacionalnega pomena.

Slovanski pomen: Orbini l. 1601 napiše *Il Regno degli Slavi* – v tem delu je prisotna povsem naivna narodna zavest, brez vsakršnega kritičnega pristopa. Ilirijo ima za pradomovino vseh Slovanov ali pa vsaj oznanja stare Ilire ter druge prebivalce Balkanskega polotoka pred Rimljani za Slované. Znanstvena vrednost dela ni velika, pa vseeno prispeva k temu, da sta besedi »Ilirija« in »ilirski« dobili nacionalen pomen in da je nastala nova nacionalna zavest. Včasih je »ilirski« zagotovo sinonim za »slovanski«, včasih pa pomenijo Iliri le eno od slovanskih skupin. Primer: za Orbinija so Iliri Hrvati, Srbi in Bolgari. Juraj Križanić (1654) pa prišteva zraven še Slovence.

Razvoj srbohrvaškega jezika je bil silno pomemben za ilirizem. Ta jezik se prvič pojavi v različnih narečjih v 16. stoletju pod vplivom renesanse in reformacije. Njegov pravi tvorec je po Murku jezuit **Bartol Kašić** (1575-1650), ki prvi uporabi **štokavsko narečje**, iz katerega sta Karadžić in Gaj v 19. stol. naredila skupen knjižni jezik Srbov in Hrvatov. Novi jezik se imenuje slovanski, dalmatinski, hrvaški, srbski, a največkrat »ilirski«.

Najožji pomen: Appendinijeva »prava ilirščina« pomeni srbohrvaščino ali vsaj narečje, ki je kasneje postalo knjižni jezik vseh Srbov in Hrvatov.

Najširši pomen: je »ilirski« eden Gajevih 4 slovanskih rodov in je izvor sodobnega pojmovanja o južnoslovanski skupini z bolgarščino vred.

Vendar pa je ilirizem še precej bolj pomemben s političnega vidika, saj je izvor jugoslovanske ideje 19. in 20. stoletja. Kot vse druge narodne zavesti na jezikovni podlagi je ilirska zavest zgoj stvar zgodovinarjev, slovničarjev in drugih piscev, ki so bili daleč od objektivnega raziskovanja. Kazali so na prostranost slovanskega sveta, njihove teorije so postale v 19. stol. silno pomembne, na začetku pa bi pri njih zama iskali kak političen program. Ilirizem obstaja pred 18. stol le pri Hrvatih v Dalmaciji in v Hrvaški. Pri Srbih se prve sledi ilirizma pojavijo šele s prevodom Orbinijevega dela v ruščino (1722), aktualen pa postane pri njih šele ob koncu stoletja.

V začetku 18. stol se pojavi še **administrativen pomen** besede »ilirski«: Zaradi svoje verske avtonomije in privilegijev tvorijo Srbi na Ogrskem *corpus separatum*, ki je zelo pomemben političen dejavnik. Administrativni jezik jih od začetka 18. stol. vedno imenuje *natio illyrica* - za avstrijsko administracijo 18. stoletja in ½ 19. stoletja pomeni »ilirski« vedno »srbski«.

Učenjaki, ki so govorili o velikem področju »slovanščine« in proglašajo za Slované toliko ljudstev antike, še zdaleč nimajo želja po uvajanju narodnega jezika na vsa področja intelektualnega ter javnega življenja. Ideja o »narodnem duhu« ali narodni kulturi jim je seveda popolnoma tuja.

Med vsemi temi narodnimi zavestmi sta politično edino važni srbska verska narodna zavest in hrvaška fevdalna narodna zavest. Obe imata privilegije, zato država starega reda priznava njun obstoj – ti dve narodni zavesti sta zelo povšeči Avstriji pri njeni zunanji politiki (Srbi

želijo rojake rešiti turškega jarma; hrvaško plemstvo želi obnoviti staro Hrvaško in se torej širiti na turško in beneško ozemlje). V notranji politiki sta srbska verska avtonomija in hrvaška pokrajinska avtonomija res ovira katoliškim in centralizacijskim težnjam dunajskega dvora, vendar pa sta daleč od kakršnegakoli programa neodvisnosti ali revolucije. Narodne zavesti zasnovane na jezikovni podlagi (ilirizem) pa nimajo nobenega političnega pomena (niti močno dalmatinsko slovanstvo). Za državo jezik še ni političen problem, takšna narodna zavest pa ima povsem pasiven značaj.

O izvoru sodobne narodne zavesti obstajata dve veliki teoriji:

1. prva pravi, da se je rodila ta zavest **iz ideologije francoske revolucije**.
2. druga meni, da je **reakcija proti revolucionarni ideologiji v 19. stol. na novo odkrila vrednote, ki so sicer že obstajale v 18. stoletju** (smisel za iracionalno, empirično, socialno, zgodovinsko in nacionalno) in tako ustvarila sodobno narodno zavest.

18. stoletje pomeni vrhunec francoščine kot drugega univerzalnega evropskega jezika □ reakcija - dve državi pa še posebej nestrpno prenašata hegemonijo francoskega duha: **Italija** in **Nemčija**. Giambattista Vico (1668-1744) zagovarja avtonomijo zgodovine, filologije, literature, ustvari filozofijo zgodovine, jezika in družbe ter želi kozmopolitanski duh stoletja zamenjati z duhom, ki izvira iz zgodovine in nacionalnega značaja. Ravno tako je aktivnost velikih nemških umov 18. stoletja, ki so ustvarili nemško kulturo in individualnost, deloma zavestna narodna reakcija proti vplivu francoskega duha. Jezik, zgodovina in narodne razliknosti so v Herderju našli svojega velikega filozofa.

Nemško narodno gibanje je postalo zelo pomembno za male narode srednje in vzhodne Evrope. Te nove ideje so se pri **Srbih** uveljavljale že v 18. stol., saj je za Dositeja Obradovića narod enota jezika in značaja, ne več vere. Nova narodna zavest na jezikovni podlagi je Srbom zastavila vprašanje o njihovih odnosih do Hrvatov, ki govorijo isti jezik. Pri **Hrvatih** se narodna jezikovna zavest rodila predvsem pod vplivom Madžarov, ki so l. 1790 zamenjali latinščino z madžarščino kot uradnim jezikom. Hrvatje sicer sprva branijo latinščino, vendar že računajo z možnostjo uvedbe ljudskega jezika (hrvaščine) v javno življenje. Hrvaška in madžarska fevdalna narodna zavest prideta v spor, vprašanje jezika pa že postane političen problem. Nemško narodno gibanje pa je še posebej pomembno za **Slovence**, kjer vsa narodna zavest sloni na jeziku. Njihov narodni preporod, ki ga je sprožila **Pohlinova slovnica (1768)**, prišteva med svoje pristaše privrženca filozofije 18. stoletja, janzeniste in menihe. Preporod se začne pred fr. revolucijo in nič ne kaže, da bi bil pod vplivom Rousseaujevih idej.

Sodobna narodna zavest obstaja torej že od 18. stoletja, romantika 19. stoletja pa je zgolj njen vrhunec in ne začetek! Narodna zavest je za 18. stoletje stvar kulture, ne politike. V 19. stoletju pa narodna zavest učenjakov in pesnikov postane ogromna politična sila, predvsem v srednji in vzhodni Evropi, kjer sodobni narodi niso nastali v okviru že obstoječih držav. Da bi postala političen dejavnik, se je morala **kulturna narodna zavest povezati z** nekim drugim elementom: **z idejo nacionalne suverenosti**, ki jo je razglasila francoska revolucija (če torej povzamem: sodobno narodno zavest tvorita obe teoriji, tako fr. rev. kot tudi 'stare' vrednote 18. stoletja, ki so zaspale v času revolucije in jih ponovno prebudi protirevolucionarni duh).

🕒 Revolucija in ilirski nacionalizem

Francoska revolucija je ustvarila prvi sodoben narod, organiziran od spodaj in spojen z voljo vseh svojih članov. Novi pomen besede »patriot« in praznik 14. julija 1790 imata simbolično

vrednost. Ideja o svobodi posameznika, prenesena na narode, postane načelo pravice narodov do samoodločbe. Upi revolucije pa gredo še dlje: do splošne revolucije, ki bi privedla do federacije svobodnih narodov na osnovi deklaracije mednarodnega prava. Ti upi pa so kmalu podrti – revolucija ima sicer privrženca povsod, vendar do splošne revolucije ne pride in Francija je prisiljena sama braniti svojo svobodo proti Evropi. S padcem Robespiera se konča višek revolucionarnega idealizma. Vojska postane vedno bolj pomemben politični dejavnik. **V Franciji prevladajo nacionalna ideja, veselje do osvajanj in ideja državnega interesa, ki je močnejša od načela svobodnega soglasja narodov.** Napoleonova politika je bila vedno francoska politika, kljub temu pa revolucionarne ideje niso zamrle: živijo naprej, neodvisno od cesarske politike, in vzbujajo sodobno nacionalno idejo v drugih evropskih deželah.

V Franciji se je ljudstvo konstituiralo v narod v okviru že obstoječe države. Nastanek sodobnih srednjeevropskih in vzhodnoevropskih narodov pa je bil povsem drugačen - to so **narodi revolucionarne ideologije**. Večino privrženca revolucije, so zanimale le splošne ideje revolucije, ne pa narodno vprašanje. Revolucionarne ideje so želeli uresničiti v okviru obstoječih držav. Zgolj pri nekaterih se ideja svobode povezuje z narodnostno idejo in tako rodi idejo narodne države. To je moč dokazati na primeru Italije in Nemčije. Tu revolucija najde številne pristaše (razsvetljsko gibanje 18. stol. ji je pripravilo pot). **Italijanska narodna ideja kmalu postane političen program** – leta 1796 Bonaparte prejme spomenico, ki predlaga ustanovitev unitaristične italijanske republike. To pa ni bilo stališče vseh revolucionarnih Italijanov. Ustanovitev beneške, rimske in partenopske republike kažejo težnjo po uresničevanju idej v okviru že obstoječih držav. Pride do razprav med unitaristi in federalisti. Že obstaja stranka, ki želi združenje Italije in njeno intelektualni in politično osamosvojitve od tujine; njen ideolog je Vincenzo **Cuoco**. V Nemčiji po l. 1789 **kulturni nacionalizem postane politična ideologija**, kot nam kaže **Meinecke** v svoji knjigi *Weltburgertum und Nationalstaat*. Po izdaji razumnikov, katere predstavnik bo za vedno ostal Fichte, se je revolucionarno gibanje globoko spremenilo: ideji svobode se po Jeni pridruži nova narodna ideja, ki teži k zedinjenju Nemčije in je sovražna Franciji. Leta 1796 Bonaparte in direktorij podpreta gibanje v Italiji, vendar pa ji ne nameravata dati neodvisnost ali enotnost. V zvezi z Nemčijo pa je Napoleon l. 1810 izjavil, da želi ustvariti jedro ljudstev, ki bi izkoreninilo nemški duh.

Revolucionarno gibanje ob koncu 18. stol. ni gibanje množic, svoje privrženca ima med izobraženim meščanstvom, uradništvom, intelektualci, plemstvom in duhovščino. V avstrijskih in beneških deželah je treba iskati prve privrženca revolucije med Jugoslovani. V habsburških deželah so reforme Jožefa II. pripravile pot revolucionarnim idejam. Revolucija si je pridobila simpatije v več deželah, kjer so prebivali **Slovenci** (na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem). Med njimi je tudi nekaj zavednih Slovencev kot prostozidar Linhart, in njegov prijatelj duhovnik Kuralt.

Na Hrvaškem je imela pristaše **Martinovičeva ogrska zarota**, ohranila se je propagandna pesem za revolucijo v hrvaščini. Grof **Janko Drašković**, bodoči vodja ilirskega gibanja, razvija 1795 veliko prostozidarsko dejavnost. Vendar pa pri Slovencih in v Hrvaški nikjer ni najti nobenega ilirskega ali drugega nacionalnega programa na podlagi revolucionarne ideologije. Nacionalizem ohranja svoj kulturni in v Hrvaški fevdalni značaj.

V Dalmaciji je revolucionarno gibanje precej bolj pomembno. Benetke maja 1797 postanejo demokratična republika in Dalmatinci se morajo opredeliti do nove beneške vlade. **Demokratična stranka** podpre beneško republiko, **konservativci** (vodja frančiškan Andrija **Dorotić**) pa predlagajo priznanje suverenosti avstrijske dinastije. Konservativci sestavijo

proglas proti jakobincem in brezvercem – rezultat: umor šibeniškega francoskega konzula Zulattija in več agentov demokratične vlade. Konservativci se polastijo oblasti, konec pa tej anarhiji naredi šele avstrijska zasedba Dalmacije v juliju (**mir v Campoformiu, 17. 10. 1797**, ko Avstriji pripadeta beneška Dalmacija in Istra).

Tudi mala **Dubrovniška republika** ima svojo demokratično stranko. Po pripovedi dubrovniškega zdravnika iz leta 1799 ima oligarhična vlada številne nasprotnike (trgovce, nekatere bogate plemiške družine, meščane...).

Ko postane Dalmacija 1806 francoska, vodi njeno upravo generalni proveditor **Dandolo**, pomembno mesto v njej pa imata tudi brata **Garagnin**. V Dubrovniku deluje »jakobinska« stranka za priključitev male republike k ostalim Napoleonovim posestim, na drugi strani pa organizira Dorotić l. 1809 upor proti Franciji.

Revolucionarna Francija je bila primorana vzdrževati politične in gospodarske odnose s **turško porto**. Tako je v začetku l. 1793 prišel v Dalmacijo **Marie Descorches**, izredni francoski poslanik pri turški porti. V Dalmaciji zastopata francosko republiko **konzul v Dubrovniku Rene Bruere** in **podkonzul v Šibeniku Zulatti**. V svojih poročilih o Dubrovniku Descorches omenja šibak položaj oligarhične vlade, trgovski pomen mesta in načrt, da bi se tod odprlo svobodno pristanišče. Pove, da je jezik Dubrovčanov »ilirščina« - isti jezik, ki ga govore bližnje turške pokrajine. V Dubrovniku je obstajala celo ilirska literarna družba, njeni člani so bili prijatelji revolucije in Francozi so želeli napraviti iz Dubrovnika središče literarne dejavnosti in brez dvoma tudi politične propagande med Slovani v Turčiji. Descorches je izkoristil enakost jezika in je 1793 leta za francoskega agenta v Travniku v Bosni postavil Bruerjevega sina (**Marca Bruerja**, ki je revolucionar in odličen ilirski pesnik), ki je po svojih najboljših močeh koristil Franciji v Turčiji ter zbiral novice iz Bosne, Hrvaške, Albanije in Dalmacije.

L. 1795 so dobili vsi francoski agenti v tujini ukaz, naj poročajo o književnikih, knjigah, kovancih, medaljah itd., ki bi mogli zanimati umetnosti in znanosti dežel, v katerih živijo. Konzul Bruer je zelo ravnodušen do znanosti in umetnosti v Dubrovniku in do literarnega ali celo političnega ilirizma (reče, da umetnosti in znanosti skorajda ni, domačina Sorgo in Bassegli pa sestavita spisec dubrovniških piscev ter njihovih del). Veliko zanimanje pa kaže za ilirski jezik **francoski Institut** (Institut sklene, da je pomembno poznati »ilirščino« in kupovati knjige v tem jeziku). Proti koncu 1796 prideta v Pariz dva znana »slavista« in revolucionarja: Benečan Alberto Fortis, ki je odkril Evropi srbohrvaško epsko pesništvo, in njegov dubrovniški prijatelj Mihael Sorgo.

Februarja 1799, na začetku vojne med Francijo in Turčijo, predlaga divizijski general Belair napad na evropsko Turčijo z »ilirsko« armado. V njej naj bi uporabili poljske legije, češ da je poljščina ilirsko narečje (beseda »ilirski« ima na tem mestu pomen »slovanski«).

Dogodki l. 1797 so pustili v Dalmaciji globoko sled. Med kratkim obstojem beneške demokratične republike sta se med beneškimi revolucionarji oblikovali 2 stranki: ① beneška stranka in ② stranka, ki zahteva priključitev Benetk z beneško Istro ter Dalmacijo k cisalpinski republiki. Italijanski vzgledi so bili silno pomembni za slavizem v Dalmaciji že pred l. 1789 in lahko si mislimo, da so spremembe v Italiji v času revolucije ter Napoleona zanimale slovanske Dalmatince.

Junjski nemiri 1797 pripeljejo do avstrijske okupacije Dalmacije. Vsi pa niso zadovoljni z

avstrijsko vladavino in revolucionarna propaganda se nadaljuje. **Najvažnejše je avstrijsko besedilo iz l. 1802, v kateri je zapisano, da se Srbi v Turčiji in Avstriji vedno čutijo in Ecclesia pressa ter pričakujejo osvoboditev od Rusije**, vendar pa so se v zadnjih 10 letih srbski upi obrnili k mali dubrovniški republike (Dubrovnik je pod turških protektoratom in plačuje majhen davek, je pa edina ilirska republika na svetu). Zdi se, da **Francozom ni bila tuja ideja, da bi iz dubrovniške republike napravili zbirališče vseh ilirskih in grških demokratov ter odtod spodkopavali tri večje monarhije**. Zaradi miru v Campu Formiu (1797) in ruskih zmagah v Italiji pa ta načrt ni imel časa, da bi dozorel.

Srbi konec 18. stol. živijo v Turčiji, na Hrvaškem, v Črni gori, v beneški Dalmaciji in na Ogrskem. **Edino za Srbe na Ogrskem se da razpravljati o neposrednem vplivu francoskih idej**, edino ti imajo bogat in izobražen družbeni razred (trgovci, visoka duhovščina, oficirji, plemiči). Ogrska Srbija 18. stol. doživlja prerod intelektualnega življenja in tudi srbske narodne zavesti (ideje 18. stol. so zelo razširjene, nekateri znajo fr., širijo se fr. knjige).

Med zadnjo avstrijsko-turško vojno (1788-1791) so se mnogi Srbi iz Turčije pridružili avstrijski vojski kot prostovoljci. Upali so, da jim bo vojna prinesla osvoboditev ali vsaj avtonomijo, toda **mir v Svištovu (4. 8. 1791)** je ohranil *status quo*, kar Srbe močno razočara. Prav tako je bilo potrebno na novo določiti politični status Srbov na Ogrskem. Na Srbskem **kongresu v Temišvaru l. 1790** zahtevajo potrditev verske avtonomije in enakopravnost s katoliško cerkvijo, politično avtonomijo z lastnim ozemljem in pisarno na Dunaju (neodvisno od Ogrske dvorne pisarne), ki bi upravljala njihove zadeve. Obljube Dunaja so neiskrene, Srbske zahteve pa tako brez večjega uspeha – nova *Illyrische Hofkanzlei* deluje le 1 leto (1791-92), Srbi so potisnjeni pod oblast ogrskih županij in ogrske dvorne pisarne ter prepuščeni maščevanju. Na kongresu je manjšina, sestavljena predvsem iz srbskih plemičev, nasprotovala ideji politične avtonomije in posebnega ozemlja – želeli so se izogniti sporu z Madžari. Znan je govor predstavnika te manjšine, **Save Tekelije**, ki svojim nasprotnikom očita sovraštvo do plemstva, frankomanijo, ideje svobode in enakosti. Tekelija tudi pravilno ugotovi, da bi se – če želijo doseči ozemlje, kjer bi bila oblast v rokah avtonomne srbske vlade – morali boriti ne samo proti Madžarom temveč tudi proti absolutistični in centralizacijski politiki Dunaja. Morali bi iti v revolucijo proti kralju, kar pa je za Tekelijo zločinska misel. Stališča, ki jih je predvidel Tekelija, so nekateri Srbi zavzeli po razočaranju nad avstrijsko politiko.

Zelo dobro prikazuje odnose med revolucionarnimi idejami in nacionalno idejo pri Srbih **spomenica iz leta 1794¹**, ohranjena v arhivu Quai d'Orsay. Anonimni avtor, Srb, ki živi na Dunaju, govori v imenu Srbov Ogrske. S primeri iz vladavin Leopolda I. in Leopolda II. prikazuje, da se je **avstrijska dinastija vedno posluževala Srbov le kot sredstva za pritisk na Madžare, kadar se je bala revolucije z madžarske strani; kasneje jih je prepuščala maščevanju istih Madžarov in njihove divjaške uprave**. Avtor protestira v imenu idej revolucije proti madžarskemu zatiranju - primeri: Pravica Srbov, da si sami volijo svoje vaške župane, je »prirojena pravica«. Srbski kmetje in vojaki morajo plačevati davke in služiti v vojski, vsa civilna ter vojaška višja mesta pa so prihranjena Nemcem in Madžarom. V svojem obupu naj bi bojevit Srbi čakali le še na pomoč Francozov, da bi se z vstajo osvobodili suženjstva...V spomenici so seveda tudi netočnosti in pretiravanja, a kljub temu je spomenica kot celota dokaj natančna slika srbskega položaja na Ogrskem in lepo je moč videti, kako se je rodil program neodvisne srbske države pod vplivom revolucionarne ideologije.

Francoska zunanja politika, ki se je ukvarjala z vzhodnim vprašanjem, je do l. 1797 merila na pridobitev prijateljstva s Turčijo. Za revolucionarje je bila **Grčija** domovina svobode (Grk

---

¹ Glej dodatek I.

Stamaty je od l. 1792 v službi francoske diplomacije), dokler se mlada francoska republika ne čuti prisiljena opustiti revolucionarna načela in slediti diplomatskim tradicijam monarhije. Francoski agenti v Turčiji nato začno močno grajati Grke in pravijo, da če si Grki (ki imajo zgodovinsko tradicijo in sloj bogatih in izobraženih trgovcev) ne morejo zagotoviti naklonjenosti Francije, si jo drugi krščanski narodi Turčije lahko pridobe še toliko manj. Srbi v Avstriji v računih francoske politike niso samostojen dejavnik. Spomenica iz l. 1794 ni napravila velikega vtisa na Pariz. V pariških arhivih je iz tega obdobje moč najti le dva načrta za direkten udarec v srce Avstrije. ① Prvi je tisti o **vstaji na Ogrskem**, ta ideja se pojavi v novi obliki kot Martinovičeva demokratična zarota. Celo po njegovi smrti 1795 Francozi stalno predvidevajo možnost revolucije na Ogrskem. ② Drugi načrt predvideva **invazijo Avstrije skozi Dalmacijo in Bosno s pomočjo bosanskih muslimanov**, ki so bili nezadovoljni z odločbami miru v Svištovu. Francozi pozorno sledijo bosanskemu gibanju, kar je bil tudi glavni cilj Marca Bruera, ki je med leti 1793-1797 bival v bosanskem Travniku.

Stališče Francije do Turčije se spremeni 1797, ko je padec osmanskega cesarstva skorajšen. Francija se želi udeležiti delitve Turčije, političnim razlogom se pridružuje želja po obnovi gospodarske prevlade (obnovitev francoske trgovine v Levantu, ki je cvetela v 18. stoletju). Bonapartejev »veliki sen« zajema tudi balkanski polotok – razmišlja o ekspediciji na Balkan, priključitvi Jonskih otokov in vojni med Francijo in Turčijo. Med Grki se formira francoska stranka proti stari ruski stranki, ki upa, da bodo Francozi kmalu osvobodili njihovo domovino.

Evropa konec 18. stoletja še nima natančnih podatkov o etnografiji osmanskega cesarstva. Med vsemi Slovani so deležni največje francoske pozornosti **Črnogorci**, katere francoski diplomatski agenti tistega obdobja vedno prištevajo med potomce Ilirov. Edino Črne gora že politično obstoja in ima zatorej nekaj stikov s Francozi.

Odlok direktorija z dne 14. 11. 1798 ustanovi v Anconi »**komisijo za trgovino**«, katere resnični cilj je pripraviti vstajo ljudstev Turčije proti porti. Sestavljena je iz 3 članov: Francozov Gaudina in Mangourita ter Grka Sramatyja. Ukvarjajo se predvsem z Grki in Pazvanoglujem – pašo, ki se upira porti. Komisija je v stikih s konzulom v Dubrovniku (Renejem Bruerom) in njegovim sinom (Marcom Bruerom), ki je bil zadolžen za organizacijo upora bosanskih muslimanov. Krščanske Slovane člani te komisije slabo poznajo in jih nimajo namena osvoboditi. Francozi pa se povežejo s Črno goro in pošljejo tja svoje agente. Komisija je bila razpuščena 18. 3. 1799.

Zaradi vojnih dogodkov 1799 so kmalu postali vsi načrti za francosko ekspedicijo na Balkan iluzorni. Črnogorski vladika l. 1803 obnovi stike s Francozi, ko v Pariz pošlje svojega nečaka, da bi prvemu konzulu ponudil svoje usluge in oborožene sile. Rusi so izvedeli za ta korak in vladika bi bil skoraj ob svoj položaj. Vemo tudi, da se je vladika živo udeleževal priprav na **prvi srbski upor 1804** in na izdelavo njegovega programa.

Rusija pozorno sledi francoski protiturški politiki, ker se boji, da bi ruski vpliv na Srbe ne zbledel v korist francoskega. Rusija se čuti obvezano, da sama močneje podpira Srbe. V predzgodovini prvega srbskega upora, ki se začneja z zadnjo avstrijsko-turško vojno (1788-1791), je torej mogoče videti, da imajo francoske ideje in celo politika določeno težo. Na predvečer francoske okupacije Dalmacije obstaja torej **pri Srbih že revolucionarno narodno gibanje, ki ima v svojem maksimalnem programu slovansko-srbsko kraljestvo**. Ta program postane zelo pomemben za rusko in fr. politiko v kasnejšem obdobju. Ima pa seveda, kakor celotno gibanje, povsem srbski in ne ilirski značaj. Pri Hrvatih in Slovencih ima revolucija pristaše med izobraženci (nekateri med njimi so narodno zavedni). Stike s Francozi

imajo tudi v Dalmaciji, Dubrovnik pa je pomembna točka za odnose med Francijo in temi »slavisti«. Politični položaj ni bil naklonjen rojstvu ali dozorevanju ilirskega političnega programa. Za to je morala priti Napoleonova doba.

3 Francoska oblast in ustanovitev ilirskih provinc

Z **mirom v Bratislavi 26. decembra 1805** je Avstrija prepustila Napoleonu Dalmacijo in Istro, ki sta bili prej beneški in sta zdaj postali del **italijanskega kraljestva**. Rusija, ki je imela zasedeno Boko Kotorsko in se je hotela polastiti vse Dalmacije, je sprva oporekala tem novim posestim, podpirali so jo Črnogorci in dalmatinski uporniki. Vojna proti Rusiji je privedla do francoske zasedbe male dubrovniške republike in njene priključitve 30. januarja 1808. Po Tilsitu je nova vlada na čelu z generalnim proveditorjem Dandolo in generalom Marmontom zares postala gospodar vse dežele.

Il Reggio Dalmata (izhajal tudi v hrvaščini: **Kraljski Dalmatin**), je prvi hrvaški časnik (1806-1810). Zasnoval ga je Dandolo. Hrvaška izdaja ni bila namenjena le tistim, ki niso razumeli italijansko, ampak tudi tisti, ki so se raje posluževali maternega jezika. »Ilirski« jezik so od leta 1808 poučevali tudi na dubrovniškem liceju, s francosko dobo se je začel nov razmah dubrovniškega »slavizma« (F. M. **Appendini** 1806 in 1810 objavi razpravi kot predgovor k prvi in drugi izdaji **Stullijevega** slovarja, od 1808 pa Appendini Marmontu posveti delo *Grammatica della lingua illirica*; A. **Sorgo** objavi članek *Memoire sur la langue et les moeurs des peuples slaves*; Marco **Bruer** objavi pismo o razmerjih med keltščino in slovansščino). Tovrstna dejavnost, že pred vojno 1809, vzpodbudi zanimanje drugih slavistov, npr. Kopitarja na Dunaju.

Dandolo je leta 1807 izdelal načrt nove ureditve duhovščine, ki je predvideval poitalijančenje Dalmatincev, a je ostal samo načrt. Beneška uprava tega ni nikoli nameravala. Kraljski Dalmatin ni imel namena pospeševati slovansko narodno zavest, ampak je služil potrebam uprave in širjenju novic med Slovani.

Leta 1810 izide zaradi Mamontove darežljivosti in po posredovanju Domenika Garagnina, Stullijev slovar. Avtor poudarja Mamontove zanimanje za ilirski jezik; slovar bo pomenil začetek prave kulture tega jezika. V predgovoru Appendinijeve *Grammatice* je določen pomen besede »ilirski jezik«: v najširšem pomenu se razteza na vse Slovane, prava ilirščina je narečje Dalmacije in Bosne in v širšem smislu tudi Hrvaške in Kranjske (trije pomeni: slovanski, srbohrvaški, jugoslovanski). Sorgo v svojih *Memoire* govori o Slovanih in njihovih dialektih, kot so dalmatinski, moravski, kozaški itd. Ti slovničarji slavijo Marmonta, ker ščiti znanosti in umetnosti in se zanima za njihov jezik, so frankofili, a brez političnega nacionalizma (le-tega ni v času Ilirskih provinc in še posebej ne leta 1808).

Marmont se je poleg vojske in uprave ukvarjal tudi z znanostjo in umetnostjo, v deželi želi biti priljubljen. Francoska vojska tega časa se zanima za »ilirski« (= slovanski) jezik, za dubrovniško literaturo in ljudsko pesništvo ter starožitnosti Dalmacije, za razširjenost »slovanskega jezika« itd. Vsa ta dejavnost, pa ne da odgovora na vprašanje, ali so Francozi (in dalmatinski slavisti) v dalmatinskem slavizmu in ilirizmu videli političen dejavnik, zametek politične nacionalnosti.

Rusija se zaveda moralne moči novih francoskih idej o svobodi in ne podcenjuje nevarnosti, ki jo predstavlja francoska propaganda za vpliv Rusije na pravoslavce v Turčiji. **Czartorsky**

1806 napiše spomenico: ideal Rusije ni delitev Turčije, ampak osnovanje malih držav, ki bi bile avtonomne v svojih notranjih zadevah, v mednarodnih vprašanjih pa postavljene pod suverenost Rusije. Nekaj pred to spomenice v Petrograd pride novica o protislovanskem miru. Rusija se odloči, da bo preprečila francosko okupacijo Dalmacije. Računa na pomoč tamkajšnjih Srbov in Črnogorcev. **Uredili bi vmesno državo, ki bi obsegala Črno Goro, Hercegovino, Boko Kotorsko in Dalmacijo in onemogočili francoski prodor na Balkan.** Z nacionalnega stališča ustreza ta načrt ideji srbske države na omenjenem ozemlju, z vlado, ki bi se naslanjala na pravoslavno prebivalstvo. V vojni proti Francozom imajo Rusi oporo le v Črnogorcih, dalmatinskih Srbih in prebivalcih Poljic. O panslavizmu pri katoličanih ni nobenega sledu. Če sta imela načrt o ustanovitvi takšne države in akcija, ki jo je navdihnil, nacionalen značaj je bil to srbski.

Tilsit pomeni konec ruskih načrtov o Dalmaciji in obenem začetek Francoskih načrtov o Turčiji. Ti predvidevajo delitev evropskega dela Turčije – z izjemo Carigrada in Rumelije – med Francijo in Rusijo, če bi se izjalovila mirovna pogajanja med Rusijo in Turčijo. Nasprotno pa v **Erfurtu** Francija prizna Rusiji posest donavskih kneževin; za Turčijo onstran Donave naj bi ostal status quo. Napoleonove ideje glede tega so jasne: zase hoče Bosno, Albanijo, Grčijo, Makedonijo in južno Rumelijo z Gallipolijem, Srbijo daje Avstriji in ne Rusiji, ki bi dobila zgolj severno Bolgarijo. Tako bi cesarstvo dobilo vse dežele okrog Sredozemskega morja in obenem oddaljilo Rusijo od njega (= t.i. sredozemsko načelo). Ti načrti pa niso dolgo ostali skrivnost, širijo se med bosanske muslimane, v Italijo, v Pariz. Champagnyjevo poročilo predvideva za zavojevane dežele dve možnosti: postanejo lahko posebna država ali pa so priključene Italiji. V Srbiji že obstaja gibanje za neodvisnost, Grk Codrikas predlaga federacijo pod grško suverenostjo in francoskim protektoratom, sestavljeno iz Srbije, Grčije, Jonskih otokov, Rumelije, Albanije in Bosne. Rodi se tudi **prva ideja o ilirski državi**.

Gre za **spomenico 1808²**. Njen avtor **Stratico** pravi, da današnja Dalmacijo italijanskemu kraljestvu ponuja samo dvomljive prednosti. Stratico je mnenja, da bi bilo **treba priključiti vse sosednje dežele, avstrijske in turške, jih združiti s sodobno Dalmacijo ter na ta način ustvariti politično enoto, ki bi združevala celotno ozemlje med Rašo v Istri na zahodu, Savo na severu, Drino in Skadrom na vzhodu ter Jadranom na jugu. Taka država bi se bila sposobna braniti sama in bi predstavljala zid pred vpadi z vzhoda.** Ta spomenica je sodobnica govoric v zvezi z jadranskim kraljestvom. Stratico brani interese Dalmacije predvsem z vojaškega stališča. Kljub temu, da je nacionalni motiv podrejen klasicizmu (antična Ilirija), Stratico kot prvi razglablja o Dalmaciji kot o politični moči. Vpliv na Stratica je verjetno srbske nacionalne ideje. Spomenica pa ni prišla do Pariza in ni imela vloge pri odločitvah v prihodnjem letu, dokazuje pa, da je ideja oživitve Ilirije obstajala že pred 1809.

Francoski načrti niso merili le na Turčijo, ampak tudi na Avstrijo. Že 1806 Verninacova spomenica opozarja, da je avstrijsko ozemlje silno napoti francoskim vojaškim operacijam v Dalmaciji. Govori se tudi o okupaciji Trsta. V obdobju pogajanj o delitvi Turčije načne Francija na novo vprašanje kopenske zveze med Italijo in Dalmacijo. Napoleon želi zasesti Trst, kjer pa so prebivalci zaradi celinske zapore nenaklonjeni Franciji, ki Trstu naloži visoko kontribucijo in podpira Reko na škodo Trsta. Ideja o Iliriji, se pravi, o priključitvi avstrijskih pomorskih pokrajin Franciji sega torej pred vojno 1809. Motivi so: potreba po kopenski povezavi med Italijo in Dalmacijo, želja po soseščini z otomanskim cesarstvom zaradi obrambe, vpada v Turčijo ali pa njene razdelitve, potreba po uveljavitvi celinske zapore za avstrijski obalo, želja po kopenski poti za francosko levantinsko trgovino, ki je po revoluciji

---

² Dodatek II.

skoraj izginila. Govorice o zasedbi Trsta se širijo že 1806, tako da je Avstrija gotovo vedela zanje. Avstrija se 1809 odloči začeti vojno, česar si Napoleon ni želel, čeprav je imel zanjo načrt.

Po sklepu **premirja v Znaimu (12. 7. 1809)** postane aktualno vprašanje **mirovnih pogojev**. Načrt je bil dokončno določen v spomenici, ki je bila s strani zgodovinarjev komaj opažena (bila je brez imena avtorja, naslova in datuma). Obstajata dva cesarjeva načrta: po prvem bi Avstrija prepustila vso Galicijo in Salzburško, po drugem pa bi Francija in njeni zavezniki dobili zahodno Galicijo, četrt ob Innu, Salzburško, Kranjsko, goriško škofijo, Trst in del Hrvaške. Priključitev Kranjske in dela Hrvaške ustvarja svobodno zvezo med Italijo, Istro in Dalmacijo. Pisec predlaga tudi, da bi temu dodali še Gornjo Koroško in Savo kot mejo.

Mirovne pogoje je Avstrija sprejela po mesecu pogajanj. V pismu in noti iz 13. 9. 1809 so še enkrat razloženi razlogi za priključitev avstrijskega primorja: povezava med Italijo in Dalmacijo, obdržanje neodvisnosti otomanskega cesarstva in njegovih stikov s Francijo, zapora Sredozemlja za Angleže. 25. 9. 1809 v Tati Avstrija sprejme Napoleonove pogoje.

Napoleon je zaradi vojaških razlogov združil osvojene dežele z Istro in Dalmacijo v eno politično telo, ime **Ilirske province** pa jim je dal po antični Iliriji. **Marmont** v spomenici 3. 10. 1809 večkrat govori o »Iliriji« in da Napoleonu statistične podatke za uresničenje o enotnem političnem telesu. Poleg političnih in vojaških motivov za ustanovitev Ilirijo je moč najti tudi gospodarske: celinska zapora in levantinska trgovina. Kaj pa so Francozi vedeli o narodnosti teh dežel? **Ivan Prijatelj** je prišel do zaključka, da nacionalni motiv pri snovanju Ilirije ni igral nobene vloge. Vendar pa je iz **Kopitarjeve** korespondence razvidno, da so se Francozi, tudi sam Napoleon, zanimali za narodnost in jezik svojih novih podložnikov. Nekateri zgodovinarji celo menijo, da je Napoleon idejo imena »Ilirske province« dolžan Kranjcu Janezu Filipu Cobenzlu, s katerim se je pogovarjal o Slovanih v Iliriji. Vsi ti podatki pridejo do izraza, če jih primerjamo s francosko politiko, naklonjeno narodnemu jeziku v Ilirskih provincah. Marmontova spomenica ni edini dokument, ki naj bi poučil Napoleona in Francijo o novih pridobitvah. Tu je še pismo **Pellenc**a, znamenitega tajnega agenta, v katerem je podan geografski opis Slavonije in navaja število prebivalcev, nato govori o jeziku in prebivalstvu. Beseda »ilirski« se v tej spomenici pojavi prvič kot oznaka jezikovne in narodne enotnosti: nanaša se na Srbe in Hrvate. Za vir je Pellenc vzel spise Taubeja in Hassela, ki govorita o Slovanih, njihovih različnih skupinah in o slovanskih jezikih. Anonimna spomenica z dne 30. 9. 1809 razpravlja o organizaciji Vojne krajine in o načinih, kako bi škodili Avstriji brez ozemeljskih pridobitev (avtor je verjetno spet Pellenc): s pripravo bankrota papirnatega denarja, s preprečenjem ukinitve ogrske ustave ter upoštevanjem ogrske želje po neodvisnosti. Sledijo opazke o ozemeljskih spremembah, pri katerih bi pomembno vlogo za odnose s Turčijo, Rusijo in Ogrsko odigrala prav Ilirija. Ideja o jadranskem kraljestvu se sicer pojavi že 1807 in jo je moč razlagati z Napoleonovo vzhodno politiko, ne pa s tako ali drugačno nacionalno težnjo.

Pariški arhivi potrjujejo dve tezi, ki jih je postavil Prijatelj: ① nacionalni motiv ne igra nobene vloge pri aneksiji avstrijskega primorja in osnovanju Ilirskih provinc, ② oktobra 1809 se Francozi zanimajo tudi za narodnost Ilircev. ③ Njegova tretja teza pa je: če pri Napoleonu beseda »ilirski« ni čisti klasicizem, če je poznal tudi njen nacionalni pomen, ga je poznal po podatkih, ki jih je dobil od grofa **Cobenzla**. Vendar pa v Cobenzlovi spomenici, ki jo je zahteval Napoleon (predvsem vojaška vprašanja) ni podatkov o narodnosti in jezikih teh pokrajin in tudi beseda »ilirski« ni omenjena. Tako lahko sklepamo, da ime Ilirskih provinc ni Cobenzlova ideja. Ali lahko torej pripišemo idejo o Iliriji Meriageu ali Vučiniću? **Meriage** je

bil pomočnik komandanta, ki je med 1807 in 1809 v misiji v Turčiji in dobro pozna položaj, med pogajanja leta 1809 pa je na Dunaju. Rado **Vučinić** je srbski odposlanec, ki ga je poslal Karadjordje k Napoleonu, da bi mu ponudil protektorat nad Srbijo. Napoleon ukaže ministru za zunanje zadeve, naj Srbom izrazi spoštovanje, vendar pa naj jim ne da nikakršnih zagotovil. Champagny izvrši ta ukaz v pismih Ledoulxu in Meriageu. Meriage in Vučinić se pogovarjata o Iliriji, vendar pa Meriage v svojih poročilih besedo Ilirci uporablja v smislu Srbov, Vučinić pa govori o ljudstvih Dalmacije in Hrvaške kakor o bratih Iliricev. Champagny omenja cesarju možnost, da bi Srbi zamenjali ruski vpliv s francoskim in pravi, da Srbi govorijo isti jezik kot Bosanci, Črnogorci in Ilirci. Z njimi in z Bolgari tvorijo isto ljudstvo. Takšen ilirizem se nekako sklada z Gajevim. Champagny pa ni mogel najti tega mnenja o Ilirih v Vučinićevih spomenicah, zelo verjetno pa ga je dobil oktobra 1809 na Dunaju.

Pellenc in Champagny sta torej dva Francoza z idejo o ilirizmu. Brez dvoma je Napoleon sam prebral Champagnyevu spomenico in morda poznal tudi Pellencevo. Kakor priča Kopitar, se ja v oktobru 1809 zanimal za slovanski značaj svojih novih podložnikov. **Napoleon je torej vedel, da so Ilirci Slovani, morda je celo poznal nacionalni pomen besedi »ilirski«.** Vendar pa je bilo njegovo pojmovanje problema prebivalstva in jezika v Ilirskih provincah povsem drugačno: tam je poznal Hrvate, se pravi krajišnike, Grke, se pravi Srbe, ve pa tudi, zaradi administrativnega jezika, za nemške in italijanske dežele. Zaman pa bi pri njem iskali idejo o ilirski naciji.

V francoski Iliriji je bilo za narodno zavest zelo pomembno dvoje: odnos Francozov do narodnega jezika, in oživljenje imena »ilirski«. O prvem so pogosto pretiravali, recimo s trditvijo, da je narodni jezik povsod postal uradni jezik. Niti slovenščine niti srbohrvaščine do takrat niso uporabljali v upravi. Francozi so se omejili na njegovo uvedbo v šole, to je bila vsebina Marmontovega dekreta iz 4. 7. 1810. Francozi so načrtovali poleg francoske izdaje *Telegraphe Officiel* tudi izdajo v ilirščini, vendar so težave z iskanjem urednika to preprečile. Ne moremo zanikati, da so Francozi podpirali francoščino in oba slovanska jezika. Za Napoleona ime Ilirija nima nacionalnega pomena, vendar pa so ga na ozemlju provinc v takšnem pomenu uporabljali že dolgo, izraz »ilirski jezik« je bil vsakdanji, ideje o avtohtonosti razširjene. Ideja o slovanski Iliriji, slavni v antiki, zaslužnjeni in ponižani od rimske osvojitve, obujeni od Napoleona v novo življenje, je starejša kot Vodnikova *Ilirija Oživljena*.

Kar zadeva Hrvaško, ugotavlja polkovnik Leclerc leta 1810, da so prebivalci levega in desnega brega Save »združeni s krvnimi vezmi«, mirovna pogodba pa je prepustila desni breg Francozom, levega pa Avstrijcem. Srbi razumejo besedo »ilirski« v smislu avstrijske uprave, torej »srbski«. Ustanovitev Ilirskih provinc smatrajo Srbi kot obljubo za prihodnost.

Kopitar je moral oktobra 1809 dati svojo razlago besede »ilirski« v odgovor na francoski vprašalnik. Po njegovem se beseda uporablja v dveh pomenih: ① včasih v splošnem slovanskem smislu, ② včasih pa za označevanje enega samega slovanskega jezika, ki približno ustreza današnji srbohrvaščini. Kopitar bi raje videl, da bi se za prvo rabo uporabljala beseda »slovanski«, v drugem smislu pa »srbski« oz. »slavensko-srbski«. Kar zadeva slovenščino, je drugačna od ilirskega ali slaveno-srbskega jezika. V času uvajanja narodnega jezika v šole so Slovenci v Iliriji primorani znova natančno določiti svoje stališče. Tudi Vodnik v svoji spomenici razlikuje med slovenščino in srbsčino, vendar pa zanj obe skupaj tvorita ilirščino, ki je ena vej slovanskih jezikov. Slovenci hočejo torej ohraniti svoj knjižni jezik in ne pristajajo na uvajanje dalmatinskega ilirskega jezika v šole in upravo.

Frankofil Vodnik se za to stvar bolj goreče zavzema kot avstrofil Kopitar.

Nacionalno vprašanje v javnem mnenju še ne zavzema prvega mesta. Poleg trenutnih okoliščin, ki predvsem skrbijo Ilirce – celinska zapora, trgovina z Levanto, denarna kriza, kontribucije – je pomemben tudi **spopad med privrženci in nasprotniki starega reda**. Prostožidarske lože, prepovedane v Avstriji, dobijo velik polet, Judje so pristaši Francozov, prav tako bogati trgovci, tovarnarji. Nasprotno so malomeščani in obrtniki nezadovoljni z odpravo cehov. Plemstvo in duhovščina bi prav tako raje imela Avstrijo (francoske verske reforme zmanjšajo praznike, bratovščin, samostanov, uvedejo civilne poroke, ukinejo privilegije in vzpostavijo enakost pred zakonom, ves čas je odprto vprašanje ukinitve fevdalnih odnosov). Večina Srbov sovraži Francijo, ko se ta 1807 v zavezništvu s Turčijo bori proti Rusiji. Kasneje se odnosi izboljšajo. Hrvaško plemstvo čuti, da so njihovi privilegiji ogroženi in je nezadovoljno z delitvijo Hrvaške. Edini privrženci francoske vlade so nasprotniki fevdalne ureditve. Tudi med Slovenci niso vsi narodno zavedni ljudje frankofili. Slovenska narodna zavest tega časa se ukvarja predvsem z jezikom, literaturo in zgodovino, ta zavest še ni politično gibanje. Le maloštevilni razumejo, da je *Oživljena Ilirija* prva oblika političnega ilirizma, meglen začetek politične narodne zavesti.

Proti ideji, da je Napoleon hotel ustanoviti narodno državo priča njegov razgovor z Metternichom leta 1810, ko svetuje Avstriji, naj zavzame Beograd in ji obljublja Srbijo ob delitvi otomanskega cesarstva. Napoleonov »ilirizem« je predmet študije, ki jo je napisal furlanski zgodovinar **Gellio Cassi**. Cassi zavrača idejo o »Napoleonovi Jugoslaviji«. **Ilirske province so za Napoleona upravna in ne nacionalna enota**; v njej je uvedel francoske zakone, kar je bila posledica ustanovitve, ne pa njegov cilj. Cassi vidi v Italijanih prijatelje, v Slovanih pa sovražnike Francozov, nacionalno stališče pa tedaj še ni bilo odločilno, sovražnike in prijatelje Francozov takrat najdemo v vseh narodnostih. V zanimanju francoskih uradnikov za Ilirce ni nič političnega in ni podobno Pellencovemu ali Vodnikovemu. **Pellenc** 1811 v svojih poročilih analizira vojaški, trgovski in pomorski pomen Ilirskih provinc v stikih z Avstrijo, Turčijo in Rusijo. Pravi, da je treba določiti cilj, ki ga želi Francija doseči: ali oblikovati eno samo ljudstvo, ali iskati za vsako provinco lasten vir blagostanja. Province dajejo sliko izjemne raznolikosti, kar zelo otežuje njihovo upravljanje, ugotavlja Pellenc in zaključí, da je treba propagirati pravi ilirski jezik, ki edini lahko tvori skupni jezik teh raznoterih dežel. Pellenc torej na jezikovno vprašanje gleda s političnega stališča. Za mnoge uradnike pa je bilo to vprašanje le vprašanje rutine in v njem niso videli problema.

Neposrednim motivom za priključitev provinc, zgodovinarji dodajajo še enega: **služila naj bi za uresničitev velikega Napoleonovega načrta**, oddaljenega cilja njegove politike, **osvojitve Carigrada in ustanovitve velikega cesarstva, ki bi bila obnova Rimskega cesarstva**. Kar zadeva veliko cesarstvo, piše Pellenc v spomenici o Iliriji, so Ilirske province očitno osrednji člen v verigi ozemelj kakor tudi v verigi misli, ko morajo povezovati različne dele. Po tilsitskem miru se je začelo govoriti o jadranskem kraljestvu, govorice o tem pa so ponehale šele proti koncu francoske oblasti v Iliriji.

Iz besedil, ki nam dovoljujejo hipotezo o motivih za stališče Francozov do Slovanov v Iliriji, do njihovega jezika in njihove narodnosti (Straticova, Pellencova in Champagnyjeva spomenica, anonimna spomenica o slovanskih pridobitvah, Kopitarjevi podatki, članek v hamburški *Minervi*), sledi dvoje dejstev: ① prvič, **jezikovno vprašanje ni za vse Francoze zgolj tehnično vprašanje. Jezik in narodna zavest Slovanov sta izrecno opredeljena kot politični zadevi**. ② Drugič, **vse glavne spomenice**, ki govore o tem vprašanju, **omenjajo tudi možnost francoske ekspanzije v Turčijo in vpliv Rusije na slovanska ljudstva**. V francoskih

ukrepnih je treba torej videti tudi sredstvo za nasprotovanje ruskemu vplivu, za lasten vpliv ne le na Slovane v Iliriji, ampak tudi na tiste v Turčiji, ter za pripravo francoske ekspanzije v Turčijo.

Francija pa ni prva država, ki so ji te pokrajine služile kot izhodišče za ekspanzijo proti vzhodu. V tem oziru je bila Avstrija dolgo pred njo. Zнала je izkoristiti sovraštvo kristjanov do muslimanov, željo Srbov, da bi se otresli turškega jarma in upe hrvaškega plemstva po ponovnem zavzetju ozemlja stare Hrvaške. Ni pa upoštevala niti jezika niti narodnosti kot sredstvo za ekspanzijo proti vzhodu. Za Francoze pa je bilo povsod vprašanje jezika tudi politično vprašanje. Francozi ne želijo ustvariti nacionalne države, podpirajo samo vzhodno politiko Francije. Sredstva, ki jih uporabljajo, pa ne bi bila mogoča za državnika starega reda, ki bi v Ilircih videl le podložnike. Načrt za podpiranje »ilirskega jezika« in ilirizem sta se lahko rodila le v državniku, ki je vedel, da začenjata igrati vlogo volja ljudstev in načelo narodnosti.

Že 1810 krožijo na Dunaju govornice, da bo Ilirija zopet avstrijska in da bo obdržala enako ureditev kot pod Francozi. Res je bilo **1816 ustanovljeno Ilirsko kraljestvo**, ki pa **ne ustreza ozemlju Ilirskih provinc**. Avstrija je znova uvedla nemščino kot upravni jezik in ni hotela podpirati kakršnekoli politične narodne zavesti. Slovenski jezik je pridobil enake pravice kot jih je imel pod Francozi šele leta 1848. Pri Srbih sta narodni program in sodobno narodno gibanje starejša od Ilirskih provinc. Pri Hrvatih in Slovencih pa predstavlja oživljena Ilirija prvo obliko sodobne narodno politične ideje. Kasneje, ko nacionalna ideja postane politično gibanje, se korenito spremeni: v **Draškovičevem in Gajevem programu** pri Hrvatih vidimo, da se na ilirizem veže hrvaška zgodovinska tradicija; pri Slovencih pa nastane program **Zedinjene Slovenije**. Ta dva programa sta nastala pod vplivom idej Napoleonove dobe.

Revolucija da zgodovini nacionalne ideje v Evropi aktivno obliko. Pri Jugoslovanih so bili **Srbi** prvi, ki so razumeli svobodo v smislu narodnosti. Za ilirizem in do neke mere za nacionalno idejo pri Hrvatih in Slovencih nasploh je **Napoleonova Ilirija začetek nove dobe**. Nacionalni motiv morda ni igral nobene vloge pri ustanovitvi Ilirskih provinc in v Napoleonovih načrtih, ostaja pa resnica, da do 1809 niti slovenščina niti srbohrvaščina nista zavzemali nikakršnega pomembnega mesta v šolstvu in v javnem življenju, kar je bil v očeh avstrijskih birokratov bolj naravni red stvari kot pa posledica zavestne politike. **Francozi so v narodni zavesti Slovanov zbudili željo, da bi narodni jezik dobil svoje mesto v javnem življenju, in celo idejo, da bi imeli narodno državo.**

DODATEK I: Spomenica³ dunajskega Srba o položaju Srbov na Ogrskem (kratek prevod iz francoščine)

Pisec ugotavlja, da so bili in so milijoni prebivalcev Slavonije, Ilirije, Banata in Transilvanije izpostavljeni zlorabljanju avstrijskih cesarjev v njihovih težnjah, da bi Ogrri ne postali premočni: omenjeni so Leopold I, Leopold II in Franc II. Vsi so prebivalcem teh pokrajin marsikaj obljubljali, da so jih podprli proti upornim Ogrom, potem pa so na svoje obljube pozabili.

---

³ Gre za isto spomenica iz leta 1794, ki je omenjena že v samem članku.

Franc II je 4 milijone Ilircev⁴ prepustil Ogrom. Ti se do Ilircev obnašajo naravnost despotsko:

- zakoni nimajo nobene veljave, veljavo imajo le komitati, ki vse zadeve urejajo v svojo korist;
- kaznovani so nedolžni;
- zločinci ostajajo nekaznovani, saj jih ščitijo zatiralci;
- kmetje plačujejo davke in skupne stroke, pa od tega nimajo niti zagotovljene osnovne varnosti;
- svoje duhovnike morajo posebej plačevati;
- v javnih službah ne morejo biti zaposleni;
- svojih sodnih uradnikov si ne morejo izbrati po svoji volji;
- kar pridelajo doma, gre v tujino.

Vse to Ogrji počno, da blažijo svoje lastno nezadovoljstvo, ker so glede na Avstrijce v podrejenem položaju. Prilaščajo si pravice, ki so bile obljubljene Ilircem. Položaj Ilircev je tako popolnoma brezizhoden.

Eni in drugi, Avstrijci in Ogrji izkoriščajo Ilirce v času vojn, da se zanje bojujejo.

Državi (A in O) sta premalo ločeni, v eni drugi so cenjeni le Nemci oziroma Ogrji, vsi ostali so jim podrejeni.

Pisec ugotavlja, da so Ilirci drugačni od Ogrov tako po šegah in navadah kot po načinu razmišljanja. Rešitev vidi v novem, drugačnem Sistemu, ki bo upošteval tudi specifične poteze Ilircev.

DODATEK II: Spomenica o ustanovitvi ilirske države

Giambattista Stratico, predstavnik Dalmacije pri vladi italijanskega kraljestva, predlaga ustanovitev ilirske države⁵
(kratek prevod iz italijanščine)

Napoleonu gre zasluga, da se rojeva nova Evropa, ki ne bo zasnovana na šibkosti mnogih in moči maloštevilnih, ampak bo to Evropa bratstva, domoljubja, reda in strpnosti.. Vse to

---

⁴ V celotnem tekstu se beseda »Ilir« nanaša na **Srbe**.

⁵ Napisano med julijem 1807 in aprilom 1809.

namreč omogoča zakonodaja, ki jo Napoleon uvaja v Franciji, v Italiji in v zaveznikih deželah.

Pisec je prepričan, daje treba nekatere dele Evrope urediti in jim v njej dati pravo mesto, tako da bo dobro za celotno zahodno Evropo. Nevarnost za Evropo vidi na vzhodu — tu sta nepredvidljivi Turčija in Rusija, prva je notranje nestabilna, obe pa s precejšnjimi ozemeljskimi apetiti.

Zahodna Evropa torej potrebuje proti tema dvema državama obrambni zid na Jadranu proti vzhodu in ta bi lahko nastal z združitvijo dežel, ki so pod rimskim cesarjem Avgustom tvorile provinco Ilirijo.

Podrobno je razčlenjena usoda dežel, ki so v provinco spadale od cesarja Avgusta do 18. stoletja, ko je bivša Ilirija pripadla trem različnim vladarjem.

Združitev dežel v mejah Drim — Skadar — Šar planina — Sava do Ljubljane — Raša v Istri in cela jadranska obala bi bila idealna obrambna dežela pred nevarnostmi z vzhoda. Te pa grozijo vsej zahodni Evropi, tudi Avstrijem in Madžarom.

Dežele v teh mejah imajo sicer bogato in raznoliko zgodovino, so pa to tudi bogate dežele (rude in gozdovi v notranjosti; vino, olje in sadje na obali). Dodatno je pomembno to, da je tam kar nekaj pristanišč in nekaj cestnih povezav s celino. Prebivalci so predstavljeni kot fizično in psihično močni ljudje, ki bi jih ob pravilni vzgoji zlahka izšolali za dobre vojake in delavce.

Pisec ugotavlja tudi, da Dalmatince, Hrvate in Bosance povezuje nekakšna skupna narodna pripadnost, kar je za tako obrambno deželo pomembno.

Pisec meni, daje cesar Napoleon dovolj močan, da v tem delu Evrope enkrat za vselej reši Evropo pred vsemi nepredvidljivostmi, ki prihajajo z vzhoda.

□ **Zwitter: Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc**

Tematiko obravnavata dve večji monografiji – »*Ustava in uprava Ilirskih dežel*« (dr. B. Vošnjak) in »*La vie économique des Provinces Illyriennes*« (dr. M. Pivec-Stele).

Prvo delo je zanimivo z vidika dejstva, da pri nas prvenstveno obravnava določena vprašanja o Napoleonovem sistemu. Vsebuje tudi kako netočno trditev, se pa odlikuje po vestni interpretaciji virov za zgo. ustave in uprave (niso pa obravnavani vsi viri na tem področju, tako da zanamce čaka še veliko dela). Avtor nameni veliko premalo pozornosti opisu

sistemov, ki so jih Francozi našli v Iliriji (v primerjavi z opisom Napoleonovega), premalo pa ima tudi občutka za ocenjevanje francoske dobe v historični kontinuiteti razvoja naših dežel. Centralna teza je, da se je francoski model moral izjaloviti (kar pomeni ahistorično uvajanje fr. institucij v pokrajini s popolnoma drugačno strukturo). To njegovo mnenje nedvomno sloni na Taineovem delu o nastanku moderne Francije; za razliko od pozitivista Taniena pa ni Vošnjak nikjer navedel, katere so te institucije, ki niso prenesle sprememb.

Drugo delo se odlikuje po rešitvi problema virov in literature. Posebno pomembna je bibliografija gospodarske zgodovine Ilirskih provinc (67 strani). Glavni rezultat dela je ugotovitev *dvojne gospodarske funkcije* ustanovitve in organizacije Ilirije: izvedba kontinentalne blokade Avstrije z Anglijo in odprtje nove kontinentalne poti francoski levantinski trgovini. Ti ukrepi so precej spremenili gosp. življenje novih provinc – treba je bilo ustvariti nov sistem mitnic, cest, pošte ... v težkem položaju so bili rudniki in industrija ter plovba po morju; cvetelo je tihotapstvo.

Levantinska trgovina je imela v Evropi zelo pomembno vlogo tudi po odkritju Amerike (večinoma se jo namreč povezuje s srednjim vekom), ko je prevzemala Francija v njej vedno večji del, do 18. st že daleč največji. Po revoluciji je ta položaj naenkrat izgubila in države so se neuspešno borile, da bi prevzele ta položaj. Tudi zato so na pogajanjih 1809 zahtevali kasnejšo Ilirijo, da bi si vsaj malo opomogli od tega udarca.

Manj kot vprašanje kontinentalne blokade in trgovine je rešeno vprašanje *denarnega sistema* in *gibanja cen*. Podatki in navedbe v knjigi so le fragmentarni; pa tudi ena stvar pri tej knjigi še rahlo bode v oči – Francozi so kot dediči revolucije zastopali uvedbo *modernega državnega in socialnega ustroja*, (kamor spada vrsta reform) delo nudi tudi dosti materiala za rešitve s tem povezanih vprašanj. Ne nudi pa zadostne osvetlitve konflikta med starim in novim sistemom. Historična kontinuiteta torej ni zadostno upoštevana, tako kot pri Vošnjaku.

Ker je bila Ilirija kot tvorba nekaj povsem novega, je bilo treba urediti vrsto zadev v zvezi z upravo – določiti razmejitve, formalno-pravno razmerje do Francije, organizirati centralno vlado v Lj itd. Uprava je bila napol vojaška (vojaška sodišča poleg civilnih itd). Vošnjakovo delo to tematiko odlično obravnava. 1811 je bilo izvedeno edino uradno štetje prebivalstva s strani Francozov (avstrijska metoda je bila drugačna, zato tudi podatki niso isti).

Uprava posameznih *pokrajin* – delitev Ilirije na province in distrikte. Garagninov načrt delitve po geografskih vidikih ni bil izveden niti pri prvotni delitvi (na 10 intendanc) niti pri kasnejši (na 6 civilnih in 1 vojaško provinco). Prevladala je tendenca naslonitve na avstrijsko razdelitev na gubernije in okrožja in ohranitev enote civilne Hrvatske in Vojne krajine. Francozi so težili k geografskemu zaokrožanju enot; obenem pa so te administrativne enote dobile nov značaj – oblast je le še v rokah državne birokracije (prej so ponekod v Avstriji še deželni stanovi).

Pri vprašanju *nižje uprave* pa je oba sistema precej težko primerjati. Začetki moderne državne uprave so vidni le v nekdanjih avstrijskih dednih deželah – v obdobju med Marijo Terezijo in letom 1848 se Avstrija sicer oddaljuje od starega reda, vendar se noče postaviti (upravno) na povsem moderno podlago. Poišče kompromisno rešitev – formira nove geo. zaokrožene enote, ki so jih nekateri zemljiški gospodje prevzeli kot *delegirana gospodstva* podrejena državnim navodilom (države pa niso nič stala; ta princip je bil uporabljen že v terezijanski dobi za vojaške zadeve – obstajali so naborni okraji in pod njimi številni oddelki). *Sodstvo* – v rokah delegiranih gospodstev je le na Goriškem; *davčna uprava* – Jožef II si je zamislil davčne okraje v rokah posameznih delegiranih gosp., vendar je že po 1790 vse spet po starem.

Trajni pomen francoske dobe na območju Ilirije – sodstvo, politična in davčna uprava preidejo od zemljiških gospodov na delegirana gospodstva (reformne so se izvajale različno hitro, odvisno od območja). To je podlaga za nastanek modernih upravnih enot. Nasploh so Francozi vse spremembe izvajali precej hitreje od omahljive Avstrije.

Jožefinsko davčno regulacijo z njenimi davčnimi občinami (ki ni po 1790 več veljala) so Francozi ponovno uvedli, kot kaže, v nespremenjeni obliki. Združili so po več davčnih občin v en arrondissement communal in te zopet v kantone, katere pa so Avstrijci ob povratku odpravili, ohranili pa so davčne občine. Iz francoske dobe je ohranjen izraz »fronki« in »fronkarija«, verjetno zaradi francoskega davčnega sistema, ki je pobiranje davkov popolnoma ločil od zemljiških gospodstev. To je ostalo v veljavi tudi še v kasnejših obdobjih (ko davke pobirajo deloma delegirana gospodstva, deloma pa državni uradi).

Sodstvo – 2 važni spremembi pod Francozi. Po eni strani je bilo sodstvo popolnoma poddržavljeno, po drugi pa je bil odpravljen princip privilegirane podsodnosti plemstva in duhovščine (Avstrija ga upošteva do 1848). Francozi so privilegije odpravili tudi na davčnem področju (npr. Trst skoraj ni plačeval davka prej).

Reforma *konskripcije* – avstrijski koncept je dovoljeval mnogo izjem, francoski pa zelo malo. Čeprav je ta ukrep izzval mnogo nezadovoljstva pri vseh stanovih, je bil veliko pravičnejši od avstrijskega (ki je bil precej odvisen od samovolje) in modernejši.

Vprašanje *zemljiškega gospodstva* – Francozi so naleteli na zelo različne agrarne sisteme; treba je upoštevati historično kontinuiteto. Izvedene so 3 glavne reforme:

- 15. 11. 1810 so odpravljene desetine kapelam in kapitljem v Istri
- 15. 4 .1811 so odpravljene brez odškodnine samo čisto osebne obveznosti (tlaka je sicer ostajala tudi v fr.dobi)
- 4. 6 .1812 so vse dajatve zmanjšane za eno petino; odpravljena je tlaka 12 dni letno (za gospoda)

Pri nas je do francoske dobe veljal terezijanski davčni sistem ratifikacije – dominikalna zemljišča so obdavčena drugače kot rustikalna. Francozi so uvedli sistem glede na stališče, da je kmet lastnik zemlje in zatorej le on dolžan plačevati davek; gospod je bil oproščen. Zato pa je moral le-ta kmetu oprostiti eno petino njegovih dajatev (isto, kot je prej plačeval državi).

Francozi so torej gospodom odvzeli vse javne funkcije in osebne obveznosti podložnikov do njih (le te so npr. obrtne dajatve, obvezni mezdni dnevi itd); razmerje ima le še privaten in zemljiški značaj.

Kmetje na območju civilne Hrvaške, ki je bila prej del Kranjske, so imeli v primerjavi s hrvaškimi precej bolj urejen položaj (bili so lastniki zemlje), pri slednjih lastništvo zemlje pogosto sploh ni bilo jasno, pa tudi pri plačevanju dajatev in davkov se je zapletalo. Francozi so uvedli nove davke na vsako spremembo lastnine zemljišč.

V mestih so Francozi izvedli zelo važno reformo o *gospodarski svobodi* – odprava cehovskih in nasploh meščanskih privilegijev, dovolitev svobodne naselitve in delovanja tujcem in Židom. Ustanova prvih trgovskih zbornic pri nas. Ukrepi so izzvali precej nezadovoljstva, Avstrija je kasneje uvedla prvotno stanje.

Pri nekaj reformah so Francozi sklepali kompromise – ohranitev Vojne Krajine, uporaba javne tlake za ceste itd. Fiksirali so cene tržnih cen življenjskih potrebščin. Na splošno pa ne bi mogli trditi, da je bila fr. doba in njene reforme začetek moderne države Ilirije; zemljiško gospostvo sploh še ni bilo odpravljeno. Ilirija še ni bila zrela za take reforme, uvedene so bile prezgodaj. To velja predvsem za Hrvaško; v drugih deželah manj (reforme ponovno uvedene po 1848). Sploh pa režim ni trajal dovolj dolgo za bolj natančno oceno. Po deželah je obstajal različen delež frankofilov v primerjavi z avstrofili. Zelo se je razširilo prostozidarstvo. Še po krvavih nemirih v Dalmaciji 1797 se je ohranilo nasprotovanje med simpatizerji revolucije in njihovimi nasprotniki (1809 upor proti Francozom) Nasploh plemstvo in duhovščina je sovražno Francozom, simpatizerji pa so Židje in izobraženci.

Ilirija ni bila povsem agrarna dežela, zelo velik del potreb so krili dobički iz drugih panog (rudniki, les, pomorstvo itd). Deleži se razlikujejo po provincah. Ilirija je Franciji dobavljala surovine. Vsa levantinska trgovina se je vršila po cesti Trst – Kostajnica, zato je od nje našel zaslužek le majhen del prebivalcev Ilirije. Francozi so načrtovali odcepitev od svoje glavne smeri v Lj novo pot preko Beljaka in Lienza, da bi Ilirija spet participirala pri transportu bombaža v Švico. Isti namen je imala *route Napoleon* od Lj do Budve (sicer ni bila dovršena). Gospodarstvo je ovirala angleška nlokada in nova meja z Avstrijo; kriza se je poglobljala.

Ilirija se je geografsko delila na 3 dele:

- primorski del z mediteransko klimo
- ravninski in alpski del Koroške, Gorenjske, dela Dolenjske in Hrvaške S od Kolpe
- Kras od Soče do Budve

V drugem delu so se posledice blokade poznale najmanj (v prvem so npr. prebivalci imeli zaprto pot za trgovino z oljem po morju). Na Krasu je bil glavni vir prihodkov transport blaga (nerodovitna zemlja). V francoski dobi se je zelo podražila *sol*, zaradi zastoja trgovine s soljo je zašel v bedo ves Kras.

Za vso gospodarsko zgodovino v francoski dobi velja, da jo je nemogoče pravilno in zadostno obdelati brez ozira na prejšnji in kasnejši razvoj.